

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, групи 610

ШИТКОВА ДІАНА АНДРІЇВНА

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент **Шестобуз О.С.**

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р.*

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	7
1.1. Проблема формування комунікативних умінь і навичок особистості в дослідженнях науковців.....	7
1.2. Сутність та вікові характеристики формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів.....	16
1.3. Особливості формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі.....	26
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	36
2.1. Дослідження стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.....	36
2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.....	52
2.3. Методичний інструментарій формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі.....	65
Висновки до розділу 2.....	74
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Серед найважливіших завдань покращення рівня якості початкової освіти сьогодні є формування готовності молодших школярів проявляти активність, зокрема комунікативну, у життєдіяльності, творчо самореалізовуватися в суспільстві. Комунікативні вміння та навички мають вагомe значення серед особистісних проявів учнів початкової школи та опираються на психічні процеси сприймання, мовлення, творчу уяву, мислення тощо, що дозволяє цілісно розкритися чутливій та розумовій сферам особистості.

У молодшому шкільному віці відбувається активний розвиток уявлень і фантазії, яскраво виражена допитливість і зацікавленість дітей, формуються вміння та навички здійснювати спостереження, порівняння, давати оцінку власної діяльності. Важливим в освітньому процесі підбирати такі форми, методи та засоби роботи, які визначатимуть у навчанні провідне місце учнів, враховуючи їхні потреби, інтереси, запити та цінності, які є суб'єктами освітнього процесу.

Початкова школа має можливості надавати молодшим школярам вагомi знання, формувати їх особистість, яка може мислити творчо, мати власну позицію та бути відповідальною, сміливою у прийнятті рішень, здатність до адаптації в шкільних умовах, бути мобільними у змінах, що характеризує компетентну особистість.

Комунікативна міжособистісна взаємодія та спілкування є складовими елементами навчальної, пізнавальної, художньо-естетичної, культурної, суспільно-корисної діяльності. Специфічний зміст спілкування молодших школярів чітко прослідковується в цілеспрямованому процесі організації та здійснення комунікативної діяльності під час уроків.

Стан дослідження проблеми. Учені Л. Буева, М. Каган, Ю. Прилюк та ін. у працях з філософії висвітлюють суть спілкування у життєдіяльності особистості, специфіку розвитку взаємодії в аспектах індивідуальної та

соціалізуючої функції спілкування, розробки проблем взаємної залежності стосунків у діяльності, спілкуванні та суспільстві.

Дослідження поняття спілкування, комунікації, комунікативної активності в психології має окремі підходи. Так, Б.Ананьєв, О.Леонт'єв, А.Петровський досить детально розробили та представили у своїх роботах феномен спілкування як одного з видів діяльності людини. В.М'ясищев трактує суть спілкування в питаннях теорії взаємин. Б.Ломовим спілкування характеризується специфічною системою міжособистісної взаємодії та відносин. Г.Андреєвою, Є.Кузьмінім досліджується групове та колективне спілкування. Д.Ельконіним, Я.Коломенським розглядаються вікові особливості у спілкуванні та комунікації. А.Золотняковою, С.Кондратьєвою розкривається специфіка спілкування та комунікативних взаємин учнів з педагогами.

У педагогічній науці в працях О.Киричука, Х.Лійметса, Л.Новикової спілкування виокремлюється як складова теоретичної проблеми. А.Мудриком висвітлення спілкування відбувається як фактор виховного впливу на учнів. Дослідниками М.Виноградовою, В.Котовим, Г.Щукіної розкриваються важливі аспекти спілкування та комунікації школярів під час навчальної пізнавальної та практичної діяльності.

Вибір теми магістерської роботи **«Формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі»** обумовлений недостатністю теоретичного та практичного висвітлення системи формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів та потребує окреслення шляхів її вдосконалення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі та емпірично дослідити стан їх сформованості.

Відповідно до мети визначені **завдання дослідження:**

– проаналізувати проблему формування комунікативних умінь і навичок особистості в дослідженнях науковців;

- розкрити сутність та вікові особливості формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі;
- дослідити стан сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі;
- теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.

Об’єкт дослідження – формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.

Для досягнення мети та розв’язання задач ми використовували такі **методи дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз наукової літератури, педагогічного досвіду педагогів, узагальнення, класифікація, систематизація отриманої інформації з проблеми дослідження;

– *емпіричні*: педагогічне спостереження, опитування, бесіди з вчителями та учнями, анкетування, тестування, констатувальний експеримент з метою виявлення стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів в освітньому процесі початкової школи;

– *математичні*: кількісний і якісний аналіз відомостей і даних.

Теоретичне значення дослідження полягає в аналізі проблеми формування комунікативних умінь і навичок особистості у працях дослідників, у визначенні сутності та вікових особливостей формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі, дослідженні стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі, в обґрунтуванні педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використати матеріали дослідження в освітньому процесі початкової школи вчителями, вихователями у групах продовженого дня під час організації навчання та виховання з дітьми молодшого шкільного віку, у використанні викладачами та студентами вищих закладів у процесі підготовки та проведенні лекцій і семінарів з вивчення психолого-педагогічних курсів і методик навчання навчальних предметів початкової школи.

Апробація та публікація результатів дослідження. Основні положення досліджуваної проблеми були включені у доповідь на щорічній студентській науковій конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (19 квітня 2021 року) та надруковані у збірнику матеріалів конференції.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота містить вступ, два розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел і додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Проблема формування комунікативних умінь і навичок особистості в дослідженнях науковців

Поняття комунікативності, комунікативних умінь і навичок особистості розглядається в аспектах прагнень до взаємодії та спілкування, ініціативності при налагодженні комунікативних контактів, енергійності у процесі спілкуванні. В історичних рамках початок минулого століття був відправним для дослідників у зверненні до проблеми комунікативності в спілкуванні, а в перекаладах з різних мов комунікація означає спілкуюся, повідомляю, поє'днує, пов'язую.

Сучасні уявлення про комунікативні вміння базуються на думках і дослідженнях учених М.Бахтіна, В.Бехтерева, А.Ухтомського та ін.

М.Бахтін відзначає: «поняття мовного суб'єкту розуміється як учасники діалогу, які направляють свої висловлювання один на одного. Суть діалогу в орієнтації учасників на активне розуміння, на взаємодію різних точок зору. Таке розуміння діалогу передбачає його суб'єкт-суб'єктну основу» (М.Бахтін, 2001).

На думку М.Бахтіна: «людина як автор висловлювання враховує безліч факторів, що впливають на відповідь співрозмовника. Це визначить і вибір жанру висловлювання, і вибір композиційних прийомів, і, нарешті, вибір мовних засобів, тобто стиль висловлювання» (М.Бахтін, 2001).

В.Бехтерев у працях розглядає проблему активності під час спілкування та виокремлює: «принцип порівняльного вивчення пізнавальних процесів в ході ізольованої діяльності індивіда і в умовах його спілкування з людьми, звертаючись до вивчення навіювання і наслідування, показує активність впливу одних осіб на інших» (В.Бехтерев, 2000).

Проблемі активності особистості під час спілкування приділяється увагу у працях А. Лазурського. Він є автором ідей про взаємини, їх цінності для осмислення сутності особистості, розуміння активності під час спілкування. У подальшому ці ідеї були розвинені дослідниками Б.Ананьєвим, А.Мудриком, В. Мясищева та ін.

У публікаціях минулого століття відображалися тільки окремі аспекти комунікативних умінь і навичок, активності особистості, а специфіка активності не ґрунтовно аналізувалася. Зазначене пов'язане з багатограним і багатоаспектним феноменом комунікативних умінь і навичок, прояву активності особистості та реальним станом їх дослідження у психології та педагогіці.

Сучасні дослідження здатні продемонструвати думки щодо проявів комунікативних умінь і навичок, а також різні аспекти досліджуваної проблеми. У психології коло проблеми комунікативних умінь і навичок висвітлюється з опорою на поняття несвідомого, яке є основним.

Окремі аспекти формування комунікативних умінь і навичок висвітлюються А.Адлером в аспекті виокремлення соціальних інтересів. Відповідно комунікативна активність обумовлюється нагальними потребами.

О.Леонтьєвим розглядається: «поняття активності у зв'язку з системою об'єктів, що існують в психологічному, суб'єктивному просторі, які є джерелами активності людини» (О.Леонтьєв, 1999).

Протягом минулого століття спостерігається зацікавленість дослідників проблемою формування комунікативних умінь і навичок особистості. Вивчення цієї проблеми здійснюється в теорії психологічних напрямків, практиці педагогічної науки.

У наукових джерелах розглядаються окремі аспекти питання формування комунікативних умінь і навичок особистості. Однак, доцільно детальніше проаналізувати категорію активності та комунікативної активності, які досліджуються в психології.

Поступово поняття комунікативних умінь і активності трактується в наукових категоріях, і досліджується ученими. Так, А.Бодальов виокремлює суть і зміст поняття комунікативної активності, визначаючи як:

– взаємодію учасників спілкування, яка демонструє прагнення до міжособистісного спілкування між співрозмовниками, прояв вольових зусиль у налагодженні пізнання один одного, цілеспрямованість, ініціативність і налаштованість на створення та підтримування взаємодії;

– якість певної комунікативної діяльності, що виявляє ставлення людини до мети, змісту, форм і результатів взаємодії, прагнення розкрити власні пізнавальні та вольові сили для вирішення навчальних завдань;

– індивідуальний прояв до співрозмовників у спілкуванні;

– особистісна якість, яка включає емоційне, пізнавальне і поведінкове ставлення на висловлювання інших під час спілкування (А.Бодальов, 2001, с.92).

Проблема комунікативних умінь і навичок окреслює коло наближених питань:

– наявність потреб і мотивів у спілкуванні, які досліджуються Н.Ануфрієвою, Л.Божович, М.Каганом, М.Лісіною та ін.;

– прояв комунікативних здібностей та якостей, висвітлюються Т.Абакировою, А.Журавльовим, О.Леонтьєвим, А.Мудриком та ін.

У сучасних наукових джерелах зростає кількість теоретичних і емпіричних досліджень формування комунікативних умінь і навичок, зокрема висвітлення форм прояву, способів, рівнів, умов формування зазначеної якості. Прослідковується порівняння при аналізі комунікативних умінь і навичок в активному та пасивному спілкуванні під час вирішення практичних завдань.

Поступово проблему комунікативних умінь і навичок починають досліджувати системно у різних аспектах. У науковій теорії спільно з комунікативними вміннями та навичками досліджується комунікативна активність особистості в різноманітних формах і проявах, які походять від

цілісного образу суб'єкта спілкування у поєднанні вроджених і набутих ознак і властивостей.

Самостійність феномену комунікативних умінь і навичок особистості беззаперечна. Розуміння зазначеного поняття потребує чіткого його визначення та зумовлюється ґрунтовним усвідомленням внутрішнього світу особистості, що проявляється в цілісній індивідуальності під час спілкування та взаємодії, а також базується на виявленні проблем у спілкуванні на різних рівнях його вивчення та осмислення.

Серед підходів у визначенні комунікативних умінь, навичок і активності доцільно виокремити наступне:

- комунікативні вміння та навички співвідносяться з процесом спілкування;
- не характеризуються тільки певною комунікативною властивістю або здібностями, зокрема, контактністю чи комунікабельністю;
- є складним утворенням, що поєднує змістовні елементи.

Для формування комунікативних умінь і навичок характерними є індивідуальні прояви характеру, темпераменту, розвитку психічних процесів особистості.

Прояви комунікативних умінь і навичок, активності дитини, яка формується, підлягають кількісним і якісним характерним змінам, набуття психологічних новоутворень як носіїв комунікативних умінь і навичок. Під час спілкування важливе значення надається обранню співрозмовників у спілкуванні та взаємодії.

Кожна особистість може вибірково використовувати різні ситуації спілкування, в яких вона є учасником, обирати найкращий напрям комунікативної діяльності на противагу іншим. Поетапний розвиток кожної особистості визначається результатом впливу здобутого досвіду у спілкуванні та навчальній діяльності.

Коли здійснюється вибір, особистість має можливість впливати на певні ситуації спілкування та навчальної діяльності. Тому потрібно

виокремлювати специфіку впливу процесу спілкування на зміни в особистості та зворотній бік цього впливу.

Серед існуючих різноманітних підходів до сутності поняття комунікативної компетентності та багатьох думок щодо її визначення, відзначимо окремі з них.

За Г.Селевко: «уміння вступати в комунікацію з метою бути зрозумілим, володіння навичками спілкування» (Г.Селевко, 2005, с.19).

О.Корніяка вважає: «інтегральна якість особистості, яка формується у процесі обміну соціальною інформацією і виражає здатність суб'єкта інформаційних взаємодій до реалізації цілеспрямованої комунікативної діяльності, культурного саморозвитку і самовдосконалення» (О.Корніяка, 2006).

В.Давидов вказує: «ступінь (рівень) володіння знаннями та уміннями, необхідними для побудови ефективного спілкування» (В.Давидов, 2004).

У розумінні Н.Бабич, М.Лісіної: «володіння складними комунікативними навичками та уміннями, формування адекватних умінь у нових соціальних структурах, знання культурних норм і обмежень спілкування, знання звичаїв, традицій, етикету спілкування, дотримання пристойності, вихованість; орієнтація у комунікативних засобах, притаманних національному менталітету, опанування рольового репертуару в межах даного фаху» (Н.Бабич, 1990; М.Лісіна, 1999).

На думку К.Слесик: «готовність і здатність особистості до здійснення успішного спілкування, тобто такого, що досягає мети (ефективного) і є емоційно сприятливим (психологічно комфортним) для сторін-учасників, забезпечує доброзичливу взаємодію людей, ефективне вирішення різноманітних завдань спілкування, володіння усним та писемним мовленням» (К.Слесик, 2002).

Т.Окуневич ґрунтовно тлумачить суть комунікативної компетентності, виокремлюючи такі аспекти: «сформована на базі вродженої мовної здатності набуття та використання мовних засобів і мовних способів формування і

формулювання думки; соціокультурна обумовлена особистісна якість людини; актуалізована її рецептивно-продуктивною мовною діяльністю у процесі вербального спілкування; реалізує вищу психічну функцію людини – комунікативну» (Т.Окуневич, 2016).

Здійснюючи аналіз компонентів, виокремлюються складові комунікативної компетентності, яка характеризується:

- знаннями, які включають правила та норми мовлення, вживання слів та оформлення висловлювань, речень;

- уміннями та досвідом завдяки процесу створення та усвідомлення висловлювань під час спілкування як набуття комунікативного досвіду;

- ціннісно-смісловим ставленням до визначеної мети та змісту спілкування, визначається ефективними умовами для спілкування та усвідомлення висловлювань співрозмовників, що характеризує співучасть у взаємодії;

- емоційно-вольовою регуляцією, відбувається довільність у мовленнєвій діяльності у створених сприятливих умовах спілкування;

- готовністю до вияву в певній діяльності, що здійснюється під час свідомого включення у спілкування в конкретній ситуації.

Компонентами комунікативної компетентності особистості є:

- знання правил і норм спілкування, високий рівень розвитку мовлення, основою якого є ґрунтовні знання мови;

- вміння встановлювати контакт зі співрозмовниками з урахуванням різних характерних рис;

- застосування невербальних засобів під час спілкування;

- можливість об'єктивної самооцінки як цікавого та необхідного співрозмовника та ін.

Сучасні науковці в дослідженнях трактують поняття комунікативної компетентності, відзначаючи її знаннєвий і діяльнісний аспекти.

Так, С.Омельчук вважає: «сукупність знань про спілкування, умінь і навичок, потрібних для розуміння чужих і побудови власних програм

мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування» (С.Омельчук, 2006, с.3).

У розумінні Т.Окуневич: «комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування» (Т.Окуневич, 2016).

М.Лісіна виокремлює: «здатність до комунікації; здатність взаємодіяти вербально, невербально або мовчки; інтегративна здатність доцільно взаємодіяти з іншими на своєму рівні навченості, вихованості, розвитку, на основі гуманістичних особистісних якостей (товариськості, щирості, такту, емпатії, рефлексії тощо) і з урахуванням комунікативних можливостей співрозмовника» (М.Лісіна, 1999).

На думку Л.Мацько: «система знань про правила мовної комунікації; до неї належать знання про національно-ментальну і ритуальну та конвенційну специфіку, соціальну зумовленість мовного спілкування, ситуативно-тематичні вимоги та стилістичні нюанси, комунікативні стратегії й тактики мовленнєвої поведінки, процедурна обізнаність, інтенція, дієвість» (Л.Мацько, 2003).

Н.Бабич наголошує: «сукупність знань і умінь учасників міжкультурної комунікації, інтеракції в цілому, в спілкуванні в різноманітних умовах (ситуаціях) із різними учасниками; набір комунікативних стратегій разом із володінням комунікативними правилами, постулатами, максимами і конвенціями спілкування. Включає в себе мовну, культурну, прагматичну, предметну й соціокультурну компетенції» (Н.Бабич, 1990).

У психологічній науці поняття комунікативної компетентності визначається як складна особистісна характеристика, що містить комунікативні вміння та навички, здібності до спілкування, знання з культури спілкування, особистісні якості, певні психологічні стани, що включаються у спілкування.

Відповідно, зазначене поняття характеризує особистість та окреслює її можливості в успішній реалізації під час взаємодії. Діяльнісний аспект комунікативної компетентності містить складові мотиваційного, когнітивного, особистісного та поведінкового компонентів.

Наявність потреб в позитивній взаємодії, мотивації у розширенні обізнаності, прагнень до успішності у спілкуванні з оточенням, визначення мети та цінностей при взаємодії складають основу мотиваційного компонента.

У когнітивному компоненті виокремлюються соціальне сприймання, мислення, уявлення, знання особливостей взаємин, спеціальні знання розвитку психічних процесів, мовленнєві знання та мовні засоби.

В особистісний компонент включаються соціально-перцептивні спроможності, емоційність при взаємодії, особистісні характеристики співрозмовника у спілкуванні.

Індивідуальна система необхідних способів міжособистісного спілкування та взаємодії, контроль власної комунікативної поведінки виявляються у поведінковому компоненті.

До вивчення компонентів комунікативної компетентності особистості звертаються багато науковців у своїх дослідженнях. Так, суть поняття О.Корніяка трактує так: «наявність комунікативно-мовленнєвого, соціально-перцептивного та інтерактивного елементів, що є реалізацією здатностей особистості у процесі спілкування» (О.Корніяка, 2006).

Вказані елементи здатностей об'єднуються в певні групи комунікативних умінь, завдяки яким відбувається формування комунікативної компетентності.

Сутність комунікативно-мовленнєвої здатності виявляється в одержанні інформації, чіткому її усвідомленні та осмисленні, створенні усних і письмових власних висловлювань, які втілюють думки та погляди.

У соціально-перцептивній здатності відбувається сприйняття співрозмовника, його образу, наявні морально-етичні уявлення у вигляді

сприймання потреб, інтересів, почуттів учасників спілкування, прояв поваги до співрозмовників, тактовності, а також рефлексія як усвідомлення та розуміння власного емоційного внутрішнього стану, уподобань, можливостей тощо.

В інтерактивній здатності визначаються знання комунікативних правил і норм, прийнятної поведінки, певних ролей у суспільстві, можливості здійснювати психологічну адаптацію, контролювати власну поведінку під час взаємодії, володіти вміннями вирішувати непорозуміння, позитивно впливати на співрозмовників, вміти їх слухати та ефективно переконувати при потребі (О.Корніяка, 2006).

Враховуючи діяльнісний підхід до визначення суті поняття, В.Тернопільська вказує: «існують компоненти мотиваційний, когнітивний та діяльнісний, які мають тісний взаємозв'язок та визначальну роль у досягненні належного рівня сформованості комунікативної компетентності» (В.Тернопільська, 2009).

У змісті початкової освіти поняття комунікативних умінь і навичок учнів має особливості. Серед ключових компетентностей конкретизуються межами таких компетентностей:

- соціальна, що характеризується вміннями результативно співпрацювати з іншими в групі, прояв ініціативи, виконання різних ролей та функцій під час спілкування, підтримування та керування відносинами з іншими, визначення мети комунікації, застосовування ефективних стратегій у спілкуванні в залежності від певної ситуації;

- культурна, в якій важливим є знання мови, застосування мовленнєвих навичок і правила культури мовлення, активно послуговуватися мовою під час взаємодії;

- здоров'язбережувальна, демонструвати уміння та навички, які відповідають за соціальне здоров'я: навички ефективно спілкуватися, співчувати, розв'язувати конфлікти, поводитися в умовах співробітництва та спільної діяльності.

Таким чином, відзначимо комунікацію як засіб реалізації особистості в якості суб'єкта спілкування, встановленні міжособистісних стосунків з іншими, соціалізації, отриманні необхідної інформації.

Важливу роль відіграють комунікативні вміння та навички особистості, які є складовими комунікативної активності, досить складною характеристикою, що виражається у певних потребах спілкуватися, виявляється в особистісній готовності взаємодіяти в певних комунікативних ситуаціях, відтворювати її суть оптимальними та раціональними способами, які спрямовані на конкретні результати навчальної діяльності.

1.2. Сутність та вікові характеристики формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів

Значущою є роль спілкування у процесі формування та розвитку молодших школярів. Серед завдань вчителя початкової школи є використання різноманітних ситуацій спілкування учнів з однолітками, спонукання до конкретних дій і вчинків, які відображатимуть правила спілкування та поведінки в суспільстві. Важливе значення приділяється також проблемі формування комунікативних умінь і навичок дітей саме в молодшому шкільному віці.

Л.Виготський зазначає: «спілкування з дорослими – основний шлях прояву активності дитини, а ставлення дитини до світу це залежна і похідна величина від його відношення до дорослої людини» (Л.Виготський, 2000, с. 98).

Зміст дидактичних ігор дозволяє взаємодіяти в змодельованих відносинах і здійснювати чіткі дії. Під час гри учнями засвоюються загальна система стосунків в суспільстві. Важливе у спілкуванні переміщується на опанування певних ролей і сюжетів, збільшується комунікативний досвід міжособистісного спілкування.

Дослідник Т.Гончар виокремлює основні етапи становлення комунікативного процесу в розвитку дитини та наголошує: «у молодшому шкільному віці, у дитини спостерігається прискорений інтелектуальний і особистісний ріст, який призводить до великої різноманітності змісту спілкування, поділу цілей і вдосконалення засобів, спостерігається чіткий поділ ділового та особистісного спілкування» (Т.Гончар, 2003).

Молодший шкільний вік за своїми межами збігається з періодом освітнього процесу початкової школи, встановлюючись з шести-семирічного віку. Характеризується цей період інтенсивним подальшим фізичним і психофізіологічним розвитком учнів, забезпечується можливістю систематичного процесу навчання.

У розумінні О.Леонтьєва: «початок навчання дитини в школі веде до нової соціальної ситуації розвитку – відбуваються зміни у відносинах з оточуючими. Стаючи суб'єктом навчальної діяльності дитина має соціально значущі обов'язки, за виконання яких отримує суспільну оцінку. Спілкуванню вона приділяє набагато більше часу в контакті з батьками, вчителями, іншими дітьми» (О.Леонтьєва, 1999, с.89).

У працях дослідників Л.Божович, Д. Ельконіна, Т.Драгунова вказується наявність у дітей молодшого шкільного віку потреба у визнанні їхніх досягнень та підтримці.

Нам імпонує думка М.Лісіної: «при найближчому розгляді виявляється, що потреба дітей у визнанні та підтримці – це їх прагнення до спілкування, тому що тільки в результаті цієї діяльності вони можуть отримати від оточуючих оцінку своєї особистості і реалізувати прагнення до спільності з іншими людьми. Це спілкування не становить основну частину ширшої діяльності дитини – пізнавальної або продуктивної, а окремо від решти видів взаємодії і замикається на собі» (М.Лісіна, 1999, с.183).

М.Лісіна відзначає: «на відміну від пізнавальних і ділових мотивів спілкування, які грають допоміжну роль і опосередковують більш далекі, кінцеві мотиви, що народжуються з потреб у враженнях і в активній

діяльності, особистісні мотиви отримують в діяльності спілкування своє кінцеве задоволення. Перед дитиною постає доросла людина як особлива особистість, як член суспільства, представник певної її групи» (М.Лісіна, 1999, с.130).

У молодшому шкільному віці школярі характеризуються новими психологічними можливостями, які сприяють різноманітним взаємодіям з довкіллям. Знаходячись у звичному середовищі, учні можуть постійно відчувати вплив взаємин на внутрішній стан і реагування.

Під комунікативними вміннями та навичками молодших школярів як засобу їх адаптації в соціумі трактуємо:

- сукупність психологічних індивідуальних якостей учнів початкової школи соціального спрямування: доброзичливості, чутливості, комунікабельності, привітності;

- належний рівень знань, умінь і навичок комунікативної діяльності в соціумі, який характеризується знаннями правил і норм культури спілкування з іншими, навичками культурної поведінки, вміннями спілкуватися в різних комунікативних ситуаціях тощо;

- потреба та зацікавленість взаємодіяти в певній комунікативній діяльності;

- вміння здійснювати аналіз, чітко оцінювати комунікативні дії та слідкувати за власним емоційним станом в різних ситуаціях спілкування.

Період молодшого шкільного віку є оптимальним для активного формування поведінки в суспільстві, вміння спілкуватися в середовищі дітей різної статі, розвитку мовленнєвих і комунікативних умінь, шляхів розпізнавання різних ситуацій спілкування.

Вимогами до мовного розвитку молодших школярів є такі:

- відповідь на уроках має бути грамотна, чітка, лаконічна, виразна;
- у спілкуванні мовленнєві висловлювання мають відповідати очікуванням, які сформовані у суспільстві, а мають значення для розвитку комунікативних умінь, навичок і здібностей.

Кожен школяр повинен бути відповідальним за свій мовний розвиток та правильність її організації, для встановлення взаємин з педагогами та однолітками.

Значним аспектом в особистісному розвитку учнів є формування соціального мовлення, в якому повідомляється певна інформація іншим. Спостереження за спілкуванням школярів дала можливість О.Корніяці визначити: «соціальна мова протистоїть тій мові, яка не розрахована на спілкування з іншими. Довгі розмови з самим собою в присутності інших вчений назвав колективним монологом. Процес складається в поступовому переході від езопової мови, з властивим їй колективним монологом, до соціалізованої – мови, що зв'язує дітей в процесі їх спілкування» (О.Корніяка, 2006).

Л.Виготський відзначає: «мова направляє розвиток дитячого мислення і діяльність, допомагаючи дитині у вирішенні завдань перш, ніж він, подібно дорослим, оволодіють внутрішньою промовою» (Л.Виготський, 2000, с. 89).

Учений вважає: «егоцентрична мова не зникає, а зливається з думкою, перетворюючись у внутрішню мову, коли мислення і мова зливаються повністю, дитині для управління своїми діями не обов'язково промовляти вголос команди, замість цього вона використовує беззвучну внутрішню мову. Це відбувається і в тих випадках, коли дитина вирішує соціальні проблеми поведінкового характеру, наприклад при переході вулиці, в конфліктних ситуаціях, що відбуваються в грі тощо» (Л.Виготський, 2000, с. 89).

Розвиток комунікативних умінь, навичок, здібностей школярів здійснюється на базі оволодіння мовними засобами: вміти вільно висловлюватися засобами мови з використанням різних типів висловлювань, дотримуватися логічності при передачі інформації, бо важливим фактором розвитку комунікативної діяльності мають бути потреби та вміння використовувати мовні засоби в мовленнєвій практиці.

Мова молодших школярів є однією зі специфічних форм їхньої свідомості та виокремлюється як наочне відображення дитини. Від того,

яким чином учні спілкуються під час діалогічної взаємодії, відповідають на запитання, розповідають про вражаючі їх предмети, явища, події довкілля, складаються уявлення про їхнє мислення, сприймання та розуміння дійсності.

Молодший шкільний вік характеризується перебудовою взаємин з іншими. Індивідуальні властивості поведінки виникають саме в колективному житті.

На думку В.Мухіної: «у вчителя для школяра нормативні вимоги втілюються з більшою визначеністю, ніж в родині, адже в первинних умовах спілкування важко виділити себе і оцінити характер своєї поведінки. Тільки вчитель, висуваючи вимоги до учня, оцінюючи його поведінку, створює умови для соціалізації поведінки дитини, приведення її до стандартизації в системі соціального простору. У початковій школі діти приймають нові вимоги, які пред'являються вчителем, і намагаються неухильно слідувати правилам. Учитель стає для дитини фігурою, що визначає його психологічний стан не тільки в класі, на уроці і в спілкуванні з однокласниками, а й в сім'ї» (В.Мухіна, 1999, с.45).

Особливості адаптації та відносини в родині впливають на розвиток і становлення молодших школярів. Враховуючи чутливість до зміни статусу учнів, можуть відбуватися зміни в сімейних відносинах з позиції ролі школяра. Процес спілкування набуває ознак школи соціальних взаємин. Можливе несвідоме для себе самих відкриття дітьми різних стилів спілкування, та несвідома здатність використовувати ці стилі в сукупності з власними вольовими зусиллями та сміливістю у взаємодії.

Оточення родини, школи, вчителя та однолітків мають сприяти молодшим школярам в освоєнні певних вимог до них під час навчальної діяльності та прийняття учнями необхідність і неминучість цих вимог.

У цьому контексті О.Савченко наголошує: «особливості навчальної діяльності молодших школярів створюють умови для формування їх комунікативних здібностей. Навчальна діяльність повертає дитину до самої

себе, вимагає рефлексії, оцінки себе. Процес власної зміни, саморефлексія виділяється для самого суб'єкта як новий предмет, саме тому будь-яка навчальна діяльність починається з того, що дитину оцінюють» (О.Савченко, 1997).

Навчальна діяльність має можливості для формування в учнів довільності як особливої якості психічних процесів, що виявляється в свідомому ставленні цілей і завдань, пошуку та знаходженні засобів їх виконання, подоланні проблем і труднощів. Довільність у молодших школярів є основою для виконання ними успішної навчальної діяльності, формування комунікативних умінь і навичок, які спрямовуються на адаптацію учнів до навчання та життєдіяльності.

Більшість учнів початкової школи володіють передумовами формування важливих комунікативних умінь і навичок. Суть адаптації до нових взаємин з особистісними проявами дітей прослідковується по здатності входити в колектив нових ровесників, відповідне місце в ньому, особливості спілкування з вчителями та однолітками, ставлення до навчання, ролі школяра та оточення.

Успішна адаптація в освітньому процесі дітей молодшого шкільного віку відбувається завдяки формуванню доброзичливості, ввічливості, контактності як особистісних якостей.

Так, доброзичливість виявляється в умінні сприймати особливості оточення, спроможності вислухати та почути інших, здатності зрозуміти співрозмовників, не тримати образ, якщо не виправдалися очікування відносно них, готовності завжди допомогти та активно відгукнутися при потребі.

Суть контактності в умінні учнів продуктивно підтримувати взаємини з вчителем та однолітками, що виявляється в активності під час бесіди, знятті бар'єрів на початку спілкування з однокласниками та педагогом з використанням норм етикету, організації спільної ігрової, пізнавальної навчальної діяльності та прояву ініціативності, творчості, самостійності у

вирішенні конфліктних ситуацій. Контактність є основною характеристикою для спільної діяльності та формування комунікативних умінь і навичок школярів.

Формування комунікативних умінь і навичок є важливою особливістю учнів у контексті ефективного вирішення проблеми їх соціальної адаптації за допомогою дидактичних ігор. Інтерес до ігор є довготривалим, стійким та їх використання відбувається для вироблення навчальних умінь і навичок. Відповідно, ігри також є успішними для оволодіння комунікативними вміннями та навичками у процесі спілкування.

Якщо прослідковується психологічна не готовність дітей до навчання, то вона відзначається відсутністю своєчасно сформованих якостей та вмінь. У поведінці наявна неорганізованість у надмірній активності або замкнутості та безініціативності.

Учням складно усвідомлювати особливості певних ситуацій спілкування і тому наявні порушення в їх поведінці. Під час ігор ними порушуються правила, можуть бути конфлікти. Такі прояви в поведінці характеризуються невиконанням доручень, обіцянок, порушенням правил і норм спілкування та ускладнюють процес формування комунікативних умінь і навичок під час взаємодії.

Сучасний швидкий темп змін в суспільстві висуває нові вимоги до школярів, які мають бути мобільними, швидко зорієнтованими в довіллі, компетентними у процесі спілкування та взаємодії.

Дітям потрібно мати хоча б елементарні навички спілкування, щоб уникати конфліктних ситуацій у навчальній діяльності. Для власної успішності учні мають бути комунікативно активними, обізнаними, компетентними, адаптованими до навколишнього світу, здатними до прояву ефективної взаємодії та управління міжособистісним спілкуванням.

У початковій школі серед основних завдань учителя відзначається виховання різнобічно освіченої, гармонійно розвинутої та комунікативно компетентної особистості. Звичайно комунікативна компетентність потребує

складного процесу формування, в основі якого знаходиться досвід спілкування та взаємодії.

У переліку основних джерел формування комунікативних умінь і навичок виокремлюють знання мовних засобів у сфері спілкування, змістовний досвід міжособистісного спілкування, досвід народної культури суспільства, досвід сприймання культурних надбань.

Серед компонентів комунікативної компетентності особистості відзначимо: комунікативні знання та вміння, комунікативну здатність.

Комунікативні знання проявляються у розумінні суті спілкування, його видів, етапів, закономірностей розвитку та становлення. Також прослідковується знання рівня сформованості власних комунікативних умінь і навичок, та добір ефективних методів, засобів, способів у процесі спілкування.

Комунікативна здатність характеризується природними здібностями особистості до процесу спілкування та комунікативною продуктивністю.

Ефективна взаємодія з оточуючими в різних видах навчальної діяльності можлива на високому рівні оволодіння комунікативними вміннями та навичками. Важливим є початок формування комунікативних умінь і навичок саме в молодшому шкільному віці для подальшого поетапного розвитку та вдосконалення (А.Мудрик, 2001).

Активізувати комунікативну діяльність учнів можна в процесі залучення їх до цілеспрямованого цікавого спілкування. Процес спілкування є невід'ємним компонентом структури уроку, відповідно, формування комунікативних умінь і навичок школярів сприятиме підвищенню ефективності й якості освітнього процесу.

Шести-семирічні діти не завжди мають здатність чітко висловити власні погляди, думки, ідеї, почуття, а це перешкоджає встановленню необхідного контакту з іншими. Проте, саме в молодшому шкільному віці можливо оволодіти комунікативними вміннями та навичками, оскільки

наявна особлива чутливість до мовних засобів, зацікавленості в осмисленні мовленнєвого досвіду у процесі спілкування.

Формування комунікативної компетентності молодших школярів є значущим завданням освітнього процесу початкової школи. Серед ключових виокремлюють комунікативну компетентність, її особливе значення в життєдіяльності учнів, що потребує постійної уваги.

Значення комунікативних умінь і компетентності учнів в освітньому процесі є вагомою, бо суттєво впливає на навчальну діяльність ті досягнення успіхів у ній. На здійснення подальшої навчальної діяльності впливає також отримання негативного досвіду під час спілкування.

Розвиток комунікативної компетентності пов'язується з адаптацією дитини до навчання, її емоційний комфорт серед однолітків в класі. Шкільну адаптацію поділяють на види: навчальна та соціально-психологічна.

Існує потреба у звиканні школярів до нової навчальної діяльності та до вчителів, однолітків. Під час легкого невимушеного знаходження спільної мови з іншими в класі відчувається емоційний психологічний комфорт і задоволення ситуаціями взаємодії. А от невміння йти на контакт з однокласниками призводить до звуження кола товаришів, друзів, прояву неприємних відчуттів, самотності серед ровесників, може призводити до різних форм негативної поведінки (К.Слесик, 2002, с.119).

Поняття комунікативної компетентності школярів доцільно розглядати в освітньому процесі як умову ефективної діяльності та комфорту учнів, прослідковувати таку ефективність і комфорт у майбутньому житті.

Формування комунікативної компетентності передбачає:

- визначення суті та структури поняття, його зміст на певному віковому періоді;
- застосування системного підходу, забезпечення взаємодії між суб'єктами, окреслення напрямків та технологій, маючи на меті отримання необхідного результату;

– обрання методів і засобів, розробка програм, напрямів, технік і технологій формування комунікативної компетентності школярів.

Початкова школа є стартом в освітньому процесі, коли здійснюється формування бази компетентності учнів, і на початковому етапі закладаються компетенції. Суть компетентностей не виявляється тільки в навчанні, відбувається поєднання уроків з життям, чіткий зв'язок з вихованням та позакласною навчальною діяльністю. В основі компетентності знаходиться самостійність.

Серед значущих особистісних компетентностей необхідних в освітньому процесі виокремлюється комунікативна компетентність. Формування комунікативної компетентності дитини відбувається в дошкільному періоді розвитку особистості.

У цей час дітьми опановується мова, відбувається навчання встановлення контактів з оточуючими та оперування різними способами спілкуватися у досягненні поставлених цілей. У подальшому комунікативна компетентність тільки розвивається та розширюється.

Період молодшого шкільного віку є найбільш значущим у розвитку комунікативних умінь, навичок і компетентності. Завданням є розвинути продуктивну комунікацію усного та письмового мовлення. Реалізація її опирається на чіткі уявлення про суть та компоненти комунікативної компетентності, обізнаність особливостей її формування в конкретному віковому періоді (О.Скрипченко, 2001).

Комунікативні уміння, навички та компетентності молодших школярів містять специфіку розпізнавати емоційні стани та переживання навколишніх, вміння виражати свої емоції словесно та невербальними засобами.

Діти молодшого шкільного віку повинні оволодіти в освітньому процесі комунікативними вміннями та навичками, а саме:

- вміннями висловлюватися та спілкуватися;
- вміннями слухати та чути співрозмовників;

- вміннями чітко сприймати і усвідомлювати інформацію під час спілкування;
- вміннями співпрацювати.

Таким чином, формування комунікативних умінь і навичок потребує спеціальної системної діяльності вчителя в освітньому процесі початкової школи. Формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів включає розвивальну діяльність з дітьми, освітню діяльність з вчителями та батьками, узгодженість під час навчальної та позакласної роботи, що включають спеціально організовані уроки та заняття зі спілкування з метою забезпечення сприятливої психологічної адаптації в школі.

1.3. Особливості формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі

Діти починають спілкуватися та говорити з раннього віку. До початку навчання в школі вони звичайно володіють низкою мовних і комунікативних умінь, навичок і компетентностей. Формуванню комунікативних умінь, розвитку зв'язного мовлення та спілкуванню приділяється значна увага у психології та педагогіці, не менша увага надається мовному та комунікативному аспектах готовності дітей до освітнього процесу.

Ступінь формування реальних комунікативних умінь і навичок учнів досить різний, та потребує систематичної роботи. За своєю суттю комунікативні вміння характеризуються багатогранним проявом, тому треба виокремити основні комунікативні та мовленнєві дії, які містять досить загальну роль з позиції досягнень поставлених освітніх завдань.

Комунікативними діями називають дії, які спрямовуються на урахування певних позицій і думок співрозмовників під час освітньої діяльності, що розкриває інтелектуальний бік комунікативного процесу.

Важливим в міжособистісних стосунках є:

- усвідомлення конкретних думок, позицій і запитів з певного питання для обговорення;
- врахування позицій співрозмовників, навіть відмінної від власної, прояв поваги до думок інших;
- розуміння суті та змісту оцінки результатів конкретної взаємодії, певних підходів в обранні комунікативних дій;
- охоплення різних поглядів і думок, вироблення вмінь доводити особистісні позиції.

Спрямованість комунікативних дій на процес кооперації, узгодженості певних зусиль з досягнення поставленої мети, підготовки, організації та здійснення навчальної діяльності, базується на вміннях:

- домовитися, узгоджувати дії, знайти спільне вирішення питань;
- чітко аргументувати власні думки, при потребі переконувати та змінювати погляди та позицію;
- проявляти доброзичливе відношення в різних мовленнєвих і комунікативних ситуаціях;
- взаємної допомоги під час виконання навчальних завдань.

Чіткі мовленнєві дії учнів при передачі певної інформації сприяють розумінню та засвоєнню комунікативного змісту при можливості:

- звертатися до співрозмовника зрозумілими висловлюваннями, які враховуватимуть його комунікативні вміння;
- здійснювати рефлексію власних дій як повного відображення мовленнєвого змісту і умов комунікативних дій;
- вміти отримувати за допомогою чітких питань необхідну інформацію від співрозмовника в процесі діяльності.

Період молодшого шкільного віку активно пропонує учням включатися в різноманітну практичну пізнавальну діяльність на уроках і виховних заняттях. Також незмінним є зацікавленість однолітками, їх діями в цьому віці (В.Мухіна, 1999).

При характеристиці вікових особливостей формування комунікативних умінь і навичок, потрібно зважити, що навіть приділяючи значну увагу розвитку мовлення школярів, прослідковується значні ризики гальмування цього процесі, що може призвести до невисоких результатів.

Важливим є вербальне навчання, що здійснюється на застосуванні мовних засобів у навчальній діяльності в її предметній формі та використанні мовлення під час спілкування, що базується на комунікативній функції, яка характеризує індивідуальний підхід у навчанні та навчальне співробітництво між школярами.

При організації навчальної діяльності педагог має сприяти в допомозі учням ефективно самовиразитися найбільш успішними способами. У цьому метою вчителя є забезпечення формування комунікативних умінь і навичок, підвищення оволодіння новим матеріалом у навчанні, що має бути врахований при створенні творчих навчальних завдань.

Безперечно, педагогу потрібно дотримуватися важливих принципів особистісно-орієнтованого освітнього процесу, коли виокремлюється унікальність та індивідуальність кожного учня, важливим є сприяння у розвитку творчості дітей, виявлення їхніх індивідуальних здібностей, а взаємодія між учителем та школярами має відбуватися з урахуванням цих особливостей (І.Бех, 2003).

Потрібно пропонувати учням творчі завдання та враховувати прояв ними досить стійких індивідуальних особливостей, які вимагають здійснювати спеціально організований творчий процес, особливо у роботі з мовленнєвими вправами та комунікативними завданнями для можливості індивідуального виявлення та створення емоційно сприятливих умов для самовираження молодших школярів.

Потрібно забезпечити усвідомлення учнями основних правил спілкування та взаємодії на уроках і здійснювати чіткий контроль при їх виконанні:

- вільний прояв самовираження та самореалізації;

- самостійність під час творчості не треба оцінювати, порівнювати, критикувати;
- має проявлятися задоволення власною діяльністю, особливо для учнів із заниженою самооцінкою;
- результати діяльності потребують особливої уваги.

Важливим для вчителя в освітньому процесі є вміння втримувати увагу молодших школярів. У навчальній діяльності потрібно дозувати концентрацію уваги учнів на інформації від учителя та самостійній роботі під час виконання навчальних завдань, у спілкуванні, обговоренні подій та взаємодії з однокласниками, проведення дидактичних ігор та ін.

В освітньому процесі необхідно враховувати основну функцію уваги у забезпеченні та підтримуванні емоційного комфортного стану, нормальне функціонування уваги у поєднанні з процесами мислення, захоплення уваги відбувається завдяки емоціям, різним образам, звукам та їх рухливості, ознаки та властивості уваги базуються та залежать від створених умов у навчанні.

На уроках доцільно враховувати певні принципи, які характеризують особливості емоційності, унікальності, самовираження, успішності, спільної творчості в освітньому процесі (О.Савченко, 1997).

Процес самореалізації учнів у навчальній діяльності відбувається постійно з розвитком їхньої творчості. Школярі повинні мати наявну можливість для втілення власного творчого потенціалу, творити за своїми бажаннями, без примусу та нав'язування від оточення.

Під час виконання дітьми творчих навчальних завдань, які пропонуються вчителем, відбувається реалізація власних задумів та ідей, з'являється усвідомлення власних можливостей, формується індивідуальність, самостійність, здатність використовувати різні способи діяльності та засоби вираження емоцій і відчуттів.

Важливе значення в освітньому процесі має позитивна оцінка. Навчальна діяльність характеризується своєрідною закономірністю, яка

розуміється як успішність в кожному виді роботи та базується на особистісно орієнтованому підході до кожного учня, в процесі якого формуються індивідуальні особливості як сукупності знань і уявлень про себе, які пов'язуються з оцінною діяльністю.

Звичайно, успішна діяльність для школярів є значним стимулом до подальшого самовдосконалення та самореалізації, однак, під час навчання, здобуття певних результатів, розуміння нових ролей, оволодіння досвідом при взаємодії та спілкуванні можуть відбуватися проблемні ситуації неспішності, які учням потрібно долати. У процесі навчання існують передумови для розвитку учнів із заниженою самооцінкою.

Сьогодні, серед показників успішності в навчальній діяльності учнів початкової школи вагоме місце належить оцінці, завдяки якій вчителя має змогу висловити своє схвальне або задовільне відношення до дітей. Однією з особливостей конкретної оцінки є визначення домінуючої позиції педагога у ставленні до молодших школярів і до їхньої навчальної діяльності.

Значення педагога в таких випадках є вагомим при отриманні певних результатів навчання. Оцінка дещо утруднює процес творчого розвитку учнів в освітньому процесі та може заважати невимушеним висловлюванням, думкам, поглядам під час спілкування та взаємодії.

Процес творчості є конкретною діяльністю, у результаті якої створюються нові матеріальні та духовні цінності, а значну роль відіграє прагнення до самовираження та самореалізації, розкриття та розширення власних творчих здібностей.

Щоб підвищити формування комунікативних умінь і навичок школярів і їх творчу самореалізацію, за поглядами О.Корніяки: «необхідні дві умови: психологічна свобода і психологічна безпека, одним з головних компонентів якої є відсутність оцінювання. Оцінювання завжди сприймається як загроза, завжди означає, що якась частина досвіду буде закрита для свідомості» (О.Корніяка, 2006).

Творчі завдання не повинні мати зразок та орієнтувати на певний результат. Зацікавленість та унікальність конкретного результату є продуктом індивідуальної та колективної діяльності.

Вагомим для учнів є значення певних емоційних відгуків і переживань. У молодшому шкільному віці тільки бере свій початок досвід емоційної реакції на конкретні події, які здійснюються у навчанні. Групова спільна робота при створенні творчих образів сприяє емоційним переживанням і їх проявам.

Засвоєння законів навколишньої дійсності і комунікативних взаємин взаємопов'язані з емоційним станом, естетичними реакціями та хвилюваннями. Досить обережно вчитель має схвалювати чи заперечувати об'єкти дійсності, оскільки відбувається нав'язування його оцінних суджень і ставлень учням, а це призводить до звуження характеристик навколишнього світу (К.Слесик, 2001).

Потрібно розширювати можливості емоційного та самостійного усвідомлення навколишньої дійсності та сприяти появі зацікавленості та різноманіттю у життєдіяльності дітей.

Основою взаємин є емоційні переживання. Від початку навчання школярі потрапляють у колектив, який формується. З часом відбувається структурні ускладнення та розвиток міжособистісних взаємин у класному колективі, змінюється система норм і цінностей, яка прийнята учнями.

У свідомості кожного школяра значення колективу має ознаки справжнього реального світу, де переважають міжособистісні відносини та спілкування, відповідно, індивідуальні зміни учасників певного колективу можливі швидше, ніж їх здійснення окремо по кожному.

Процес навчання, який здійснюється в групі, може сприяти оволодінню комплексу вмінь і навичок важливих для розвитку творчості та становлення молодших школярів у міжособистісних взаєминах:

– успішність при взаємодії з оточенням з чітким розумінням, визнанням і прийняттям інших;

- усвідомлення власного значення у колективі під час взаємодії, виконанні групової навчальної діяльності;

- прагнення до спілкування, коли спільне виконання навчального завдання, сприяє розвитку вмінь домовлятися, слухати інших, висловлювати власні ідеї та бажання;

- вирішення наявних проблем у групі, зі знаходженням правильних відповідей кожним учнем, а результатом буде спільний успіх;

- налагодження міжособистісних довірливих взаємин в групі з підтримкою один одного, груповою згуртованістю та прийняттям спільного успіху.

В освітньому процесі потрібно створити умови вільного самовираження та творчості. Для реалізації цих умов варто сприяти збагаченню знань та розуміння учнями різних форм самовираження, способами демонстрування доцільних мовних засобів у спілкуванні, зокрема правила та норми комунікативної взаємодії, і прийомів самовираження у процесі творчості.

У молодших школярів може втрачатися інтерес до навчальної діяльності, якщо вони не розуміють її суті та змісту. Тому в процесі творчості важливою є активна індивідуальна участь кожного учня, забезпечення усвідомлення освітніх завдань у навчанні.

Необхідним є визнання доцільності в реалізації принципів безперервності та системності в організації та забезпеченні освітнього процесу. Також потрібно забезпечувати міжпредметний зв'язок за тематикою, яка сприятиме використанню комплексу практичних вправ, врахування можливих ускладнень у матеріалі та підвищення самостійності молодших школярів на етапах закріплення вивченого матеріалу під час творчого розвитку та самовираження учнів, обговорення робіт, підсумку уроку (С.Абрамович, 2013).

Важливим є забезпечення у виконанні основних правил спілкування та поведінки на уроках: підтримка та допомога один одному, не доцільними є

оцінювання, критика та порівняння, що складає можливість опори на емоційний комфорт, значення якого є принциповим для успішного здійснення діяльності.

Потрібно пропонувати в програмі завдання різних видів, до яких належать: мовленнєві та комунікативні ситуації та вправи, робота з текстами, розгадування загадок, ребусів, кросвордів. Уміння здійснювати аналіз, синтез, узагальнення, класифікацію розвиваються з використанням мовленнєвих завдань.

Таким чином, успіх уроків з використанням мовних засобів комунікації, метою яких є забезпечити формування комунікативних умінь і навичок учнів, в чіткій залежності від сукупності факторів, які є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими, зокрема:

- різноманітність змісту освітнього процесу;
- чіткість у виборі форм, методів і засобів діяльності з учнями у процесі розвитку комунікативності;
- творчість самого вчителя;
- позитивне відношення оточуючих до результатів діяльності школярів.

Висновки до першого розділу

Проблема формування комунікативних умінь і навичок учні початкової школи в освітньому процесі є актуальною сьогодні, що пов'язано з її важливим значенням у процесі розвитку психіки дітей, впливом на успіхи в навчальній діяльності.

У процесі дослідження висвітлено поняття комунікативних умінь і навичок, спілкування, активності, комунікативної активності, розглянуто теоретичні аспекти питання комунікативності під час спілкування дослідників М.Бахтіна, В.Бехтерева, А.Ухтомського та ін.

Формування комунікативних умінь і навичок є значущим компонентом освітньої діяльності, що може забезпечити пізнавальний інтерес, зацікавленість навчанням та розвиває інші особистісні якості молодших школярів.

Поняття «формування комунікативних умінь і навичок» визначаємо як цілеспрямований процес, який передбачає вироблення та усвідомлення знань, потреб, інтересів, комунікативних дій, цінностей, оволодіння позитивним комунікативним досвідом під час взаємодії та спілкування.

Погляди вчених з філософської, психологічної та педагогічної наук у розробці проблеми формування комунікативних умінь і навичок особистості базуються на необхідності їх розкрити, зважаючи на глобальні зміни в суспільстві, швидкими темпами комунікативних процесів.

Сьогодні чітко прослідковується потреба в систематичності прояву комунікативних умінь у виявленні активності особистості. Значно підвищили рівень знань про комунікацію та спілкування дослідження науковців: А.Бодальов розкриває феномен активності особистості під час спілкування, взаємний зв'язок між спілкуванням і відносинами, А.Мудрик системно досліджує поняття товарищескості, Б.Ломов виокремлює системний підхід у дослідженні спілкування, В. Петровський відзначає активні аспекти спілкування, Л. Петровська вказує на зростання особистості в спілкуванні та ін.

Прослідковуються також проблеми з об'єктивністю змісту формування певних уявлень про комунікативні вміння особистості, що виявляється в суті комунікативності, коли школярі є активними, мають комунікативні потреби, володіють такими комунікативними якостями як комунікабельність і вміння контактувати.

Ми здійснили аналіз вікових особливостей розвитку комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі та виокремили головні новоутворення в цьому віці. Нами проаналізовані основні етапи

оволодіння комунікативними вміннями та вплив дидактичних ігор, їх види на формування особистості у молодшому шкільному віці.

Ефективність у формуванні комунікативних умінь і навичок молодших школярів є прямо залежною від таких чинників як спілкування та взаємодія з дорослими, розвиток сприймання, мовлення, інтелектуальних можливостей тощо.

Вдосконалюючи освітній процес під час формування комунікативних умінь і навичок дітей молодшого шкільного віку, відзначимо необхідним обґрунтувати педагогічні умови, які б були ефективними в сучасному освітньому середовищі, якісними в забезпеченні навчання та виховання, зважали на сучасні вимоги, потреби та запити.

Удосконалення освітнього процесу в початковій школі базується на різнобічному, цілісному та гармонійному розвитку особистості учнів, орієнтуванню на нові характеристики професійної діяльності, в якому навчання є своєрідним мистецтвом, в якому є прагнення школярів до самореалізації.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Дослідження стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі

Критеріями якісного мовлення молодших школярів і їхньої мовної зрілості є кількісні показники мовного розвитку, що проявляється у збільшенні словникового запасу, та якісні характеристики, які пов'язуються з уміннями чітко, розгорнуто та правильно донести власну думку, логічно будувати свої висловлювання, зрозуміло та доступно взаємодіяти зі співрозмовником.

Важливим є не кількість слів у висловлюваннях учнів, а дієвість цих висловів для оточуючих, відповідність суті і цілям комунікативної поведінки молодших школярів, відповідно є цілісність мовленнєвого розвитку в контексті комунікативної діяльності та спілкування.

Комунікативна цінність висловлювання визначається його адекватністю у мовній поведінці учасників спілкування. У формуванні учнів розглядається можливість удосконалювати окремі мовні функції та накопичувати мовленнєві вміння, а також успішність комунікативного розвитку, його ефективність при здійсненні спілкування з оточуючими людьми.

Л. Виготський відзначає: «роль мови залишається невиліковною цінністю. Іншими словами, мова людини, її мовна діяльність розвиваються стільки, скільки вони реалізують спілкування між людьми, їх взаємодією. Таке розуміння мови підготовлено великою кількістю, як світових, так і вітчизняних досліджень, виконаних у рамках теорії комунікації, теорії комунікативних мовленнєвих актів, теорії спілкування як складної взаємодії та діяльності» (Л. Виготський, 2000).

Суть комунікативного розвитку базується на інтелектуальних можливостях, формування понять у процесі мислення під час навчальної діяльності, визначається становленням мовних і мовленнєвих процесів, видами усної та письмової мовленнєвої діяльності, завдяки яким здійснюється комунікативний процес.

Комунікативний розвиток учнів початкової школи відбувається в комунікативній діяльності, коли формуючи процеси мислення та мовлення у спілкуванні, прослідковується їхня єдність, тісна взаємопов'язаність та взаємозумовленість.

У змісті комунікативного розвитку відображаються чіткі зміни у здатності школярів висловлюватися, збагачувати власний активний запас слів, оволодіти правилами та нормами мовлення, вміти говорити та слухати співрозмовника під час спілкування.

Характерними рисами взаємодії у мовленнєвій діяльності є розвиток мови учнів, розширення комунікативної діяльності з використанням засобів мовлення, удосконалення словникового запасу та опанування мовленнєвих правил і норм, опанування прийнятними способами формулювання висловлювань, думок для використання їх в різних умовах спілкування з оточенням в навколишній дійсності.

Особливостями комунікативного розвитку є можливість його здійснення у цілісній системі відповідно єдиних особистісної, інтелектуальної та діяльнісної складових розвитку дітей.

Комунікативний розвиток розглядається в аспекті соціального становлення школярів з урахуванням їхньої специфіки формування певних понять, їх узагальнення, спілкування з оточенням, умов соціального розвитку. Суть комунікативного розвитку у кількісних здобутках, якими є збільшення словникового активного запасу слів, обсягу та змісту висловлювань, та якісних змінах у розвитку зв'язного мовлення, елементів продумування висловлювань, їх обґрунтування.

Серед характеристик інтенсивного та успішного комунікативного розвитку учнів доцільними є вміння передбачати, усвідомлювати та вирішувати комунікативні завдання, правильно здійснювати власну діяльність та спілкування з оточенням відповідними мовними засобами.

Зміст комунікативного завдання тотожний предметному змісту мовленнєвої діяльності та має змогу реалізуватися школярами під час спілкування. У суті видів мовленнєвої діяльності окреслюється усвідомлення завдання, яке ставиться співрозмовником у процесі спілкування, і прослідковується вербальна та невербальна відповідь і реакція.

Продуктивними видами мовленнєвої діяльності вирішуються необхідні завдання між співрозмовниками під час спілкування. Результати комунікативних завдань в усному та письмовому вигляді чітко відображають характерні особливості та шляхи комунікативного розвитку учнів.

Специфіка змісту комунікативного завдання у різних видах мовлення вирішується у конкретному результаті діяльності. У теоретичному та практичному аспектах, зважаючи на результати аналізу навчальної інформації, відбуватиметься успішність власне комунікативної діяльності та підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок дітей.

Зміст комунікативних завдань різноманітний, їх об'єднують у групи за ступенем комунікативної активності, яка трактується як рівень обов'язкової наявності та присутності співрозмовника, його реагування, рівнів орієнтування та комплексності впливу на нього. Серед характеристик завдань важливими є їх опис, логічне пояснення та переконання.

В освітньому процесі мовленнєва та комунікативна діяльності зумовлені певною мотивацією та навчальними завданнями, основою яких є оволодіння учнями комунікативної функції мовлення.

За твердженням Б.Ананьєва: «засвоєння мовлення є індивідуальним виявом і механізмом мови. Мовлення – головний спосіб навчального спілкування. Адже навчальне спілкування – це організована комунікативно-мовленнєва взаємодія між вчителем і учнями, що полягає в обміні

інформацією і покликана забезпечити засвоєння школярами засобів і способів навчальної діяльності та спілкування, набуття відповідних знань і вміння ними оперувати в конкретній ситуації, а відтак, вироблення комунікативної культури і в її складі культури мовлення» (Б.Ананьєв, 2008).

Важливим видом навчальної діяльності в початковій школі є мовленнєва комунікація, особливості якої передбачають такі компоненти:

- навчальні завдання, в яких відбувається опанування мови та мовлення, необхідних для спілкування в суспільстві;

- мова, яка складається з сукупності знаків і є вагомим засобом вирішення мовленнєвих завдань;

- мовленнєві дії, завдяки яким створюється словесний виклад висловлювання відповідно задуму та певній комунікативній ситуації, опанування способів створення та перетворення висловлювань;

- контроль за вибором мовленнєвих засобів та оцінювання доречності висловлювань під час спілкування.

Серед мовних явищ виділяють такі аспекти: мова, мовлення та мовленнєва діяльність, які є цілісною системою. Відповідно, мова є об'єктом у вигляді певних закономірностей, які властиві мовленню. Процес мовлення розглядається в аспекті діяльності, коли відбувається усне та писемне мовлення. Мовленнєва діяльність базується на суті самого процесу спілкування та здійснюється з використанням різних видів мовлення.

Процес мовлення та мовленнєва діяльність є тотожними відповідно змісту та функцій, характеризують одне поняття, яким є здатність особистості використовувати під час спілкування мовні засоби та явища, що складають сукупність комунікативно-мовленнєвих дій, у результаті їх використання є створення та розуміння різних висловлювань.

У розумінні Н.Бабич: «мовленнєва діяльність людини визначається актами мовлення і розуміння, що реалізуються індивідуальною мовною системою. Ця система охоплює мовну компетентність індивіда – знання

щодо мовної організації і суто суб'єктивні знання про навколишній світ та закономірності міжособистісної взаємодії» (Н.Бабич, 2000).

Учні приймають участь у навчальній діяльності та мовленнєвому спілкуванні як суб'єкти взаємодії, активні в опануванні комунікативно-мовленнєвого досвіду самого педагога як прикладу, здобувають індивідуальний досвід спілкування, що базується на комунікативних уміннях і навичках.

Отож, молодші школярі стають здобувачами конкретної норми мовлення, яка може забезпечити передавання педагогом навчальної інформації та її сприйняття учнями забезпечується відповідністю певного рівня володіння мовленням.

Ефективність у сприйманні та розумінні молодшими школярами навчального матеріалу може залежати від рівня розвитку їхньої культури мовлення, вміння оволодіти комунікативними якостями, які опираються на відповідні вміння та навички.

Формування культури мовленнєвого спілкування в учнів ґрунтується на комунікативних якостях, серед яких виділяється:

- змістовність, в умінні виокремлювати головне, послідовно виголошувати інформацію у своїх висловлюваннях;
- логічність, в умінні викладати власні думки послідовно та ґрунтовно;
- зв'язність, в умінні цілісно виголошувати певні частини висловлювання;
- точність, в умінні обирати потрібні вербальні засоби для передачі інформації, що обумовлено розкриттям суті висловлювань;
- чіткість, в умінні точно передавати головне в інформації, сформулювати конкретні висновки;
- різноманітність мовних засобів, в умінні опанувати та гармонійно використовувати різноманітні мовні засоби;
- зрозумілість, в умінні висловлювати власні думки доступно;

- правильність, в умінні висловлювати свої думки, опираючись на мовні правила та норми;

- виразність, в умінні обирати висловлювання відповідно до комунікативної ситуації та ін.

Процес оволодіння молодшими школярами мовленням та комунікативною функцією мови призводить до вироблення можливості адекватно сприймати та усвідомлювати навчальну інформацію, вміння висловлюватися, засвоювати словесну дійсність, здобувати досвід культури спілкування та взаємодії.

Можливості учнів спілкуватися, розвивати своє мовлення та культуру спілкування забезпечують сукупністю комунікативних умінь і навичок, особистісних якостей, які починають формуватися у молодшому шкільному віці під час міжособистісного спілкування та взаємодії між суб'єктами освітнього процесу. Для вирішення освітніх завдань школярі повинні оволодіти загальними та спеціальними вміннями під час навчальної діяльності та спілкування.

Комунікативно-мовленнєва здатність учнів реалізовується під час практичної діяльності, коли ними опановуються самостійні вміння, які сформовані на основі здобутих у навчанні мовних знань, умінь і навичок.

Уміння висловлювати чітко та логічно власні думки опирається на відповідні знання та навички, враховувати правильність мови та мовлення, а уміння слухати, чути та усвідомлювати висловлювання базується на навичках розуміння суті і значення конкретних слів і понять.

Суть мовлення за структурою складає систему комунікативних і мовленнєвих дій, які під час діяльності перетворюються в сформовані вміння школярів. В аспекті формування комунікативної культури учнів виокремлюють також опанування таких спеціальних умінь:

- комунікативні, виявляються у здатності до спілкування, активного використання власного мовлення та невербальних засобів під час спілкування;

– інтерактивні, їх специфікою є здатність взаємодіяти та здійснювати певний вплив на співрозмовників завдяки вербальним і невербальним засобам спілкування індивідуальним особливостям, опанувати соціальні ролі як суб'єкта навчальної діяльності та спілкування;

– перцептивні, проявляються у здатності міжособистісного пізнання та усвідомлення співрозмовників під час спілкування, опора на мотиваційну складову з виокремленням особистісних рис, здібностей, цінностей, інтересів, прагнень, особливостей емоційного та фізичного стану та ін.

Комунікативна здатність учнів початкової школи поєднує в собі такі комунікативні вміння та навички:

– формування власних думок через процеси мислення та мовлення;
– використання вербальних і невербальних засобів для осмислення висловлювань;

– перенесення засобів мовлення в інші ситуації взаємодії з використанням їх при висловлюванні своїх думок і поглядів;

– формулювання задуму певного висловлювання та планування шляхів його представлення;

– висловлювати свої думки чітко, логічно та зрозуміло, бути цікавим співрозмовником;

– активно слухати співрозмовників під час бесіди, діалогу, з опорою на аналіз і узагальнення почутої інформації, вміти задавати питання та робити висновки;

– варіативність відповідно до молодшого шкільного віку засобів мовлення у спілкуванні та ін.

Серед умінь молодших школярів відзначають вміти формулювати головне у висловлюванні, самостійність при узагальнюючому висновку, які є віковими особливостями розвитку мовлення як вербального засобу спілкування та взаємодії. Молодший шкільний вік у розвитку зв'язного мовлення базується на мовній, особистісній і комунікативній складових.

В учнів потрібно формувати мовні аспекти та комунікативну здатність до використання мовних засобів під час спілкування з іншими, вміння регулювати власну комунікативну поведінку, управляти мовними процесами у пізнанні дійсності.

Потрібно засвоїти засоби мовлення для формування культури спілкування, а також опанувати раціональні способи роботи з мовним матеріалом на уроках, які базуються на:

- вмінні встановлювати цілісність та закономірності навчального матеріалу, виділення у змісті головного, складання плану, надання визначення певним поняттям;

- вмінні здійснювати аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, абстрагування, узагальнення матеріалу та самостійно використовувати ці розумові операції під час засвоєння знань та виконання навчальних завдань.

Крім того, школярі мають оволодіти правилами ведення бесіди, вміннями чітко задавати питання та повною відповіддю відповідати на запитання педагога. Зазначене потребує систематичної роботи у використанні засвоєних засобів мовлення, постійному розвитку різних аспектів мовлення як основного засобу спілкування.

Тому вдосконалювати мовлення школярів доцільно в бесідах, діалогах, дискусіях, в яких розвиваються вміння висловлюватися чітко та зрозуміло, бути цікавим співрозмовником і вміти слухати інших.

Розвиток комунікативних умінь і мовленнєвих здібностей учнів є суттєвим у різних ситуаціях спілкування, та базується на вихованні інтересів, прихильності та поваги до оточення, доброзичливості, взаємних довірливих відносин, на виявленні особистісних якостей ввічливості та тактовності, відзначаються вміннями дотримуватися правил спілкування, норм пристойності, наслідувати морально-етичні зразки взаємодії.

Важливу роль при формуванні у молодших школярів мовлення та культури спілкування відіграють ігри. Саме зміст гри, яка супроводжує міжособистісну взаємодію, маючи вплив від образів навколишньої дійсності

та прояву емоцій і переживань у дитячій свідомості розвиваються задуми, уявлення, ідеї, мрії, учні починають мислити та висловлювати власні думки засобами мовлення у процесі спілкування. Тому в ігровій діяльності можуть утворитися найважливіші види комунікативної культури: культура мовлення та мислення, творчість у взаємодії.

У навчальній діяльності є сприятливі умови для свідомого використання здобутих комунікативних умінь як одного з ефективних засобів спілкування з вчителями та однокласниками, формування можливості міжособистісного пізнання та співпраці з учасниками процесу спілкування.

При вивченні динамічності процесу формування комунікативних умінь і навичок, їх рівнів у навчальній діяльності та спілкуванні, змісту життєдіяльності потрібно враховувати ефективність при виборі адаптованих методик і методів психолого-педагогічної діагностики сформованості комунікативних умінь і навичок.

Оскільки під час пізнання комунікативних процесів між учнями в колективі та механізмів комунікативного розвитку школярів, здійснюється можливість впливу на них, а від пізнання суттєвих ознак колективу та особистості дітей відбуватиметься ефективність від впливу. Потрібно зважати, щоб дізнатися про процес міжособистісного спілкування, діагностичні методики не обмежуються спостереженням тільки зовнішніх ознак і характеристик, а треба проникнути у внутрішній світ, виокремлювати внутрішні особливості.

Серед ефективних засобів пізнавального процесу та оцінювання спілкування виокремлюють метод аналізу спілкування, який запропонував О.Киричук. Даний тест містить запитання: «Хто з ровесників тобі найбільше подобається? Чому? Хто з ровесників подобається менше або зовсім не подобається? Як ти гадаєш, хто з однокласників назвав твоє прізвище, відповідаючи на перше запитання? Як ти гадаєш, хто з однокласників назвав твоє прізвище, відповідаючи на друге запитання? Хто з однокласників з

тобою ділитися, допомагає? Хто з однокласників тримається осторонь тебе, не хоче вступати з тобою в дружні стосунки?» (О.Киричук, 2006).

Узагальнюючи позитивні та негативні відповіді учнів у колективі певного класу, можна здійснити розподіл школярів на окремі групи, які мають різні місця під час міжособистісного спілкування. Емоційний комфорт серед молодших школярів у класі може залежати від кількості однокласників, які симпатизують один одному, бажають спілкуватися, взаємодіяти та від наявності взаємних симпатій та прагнень до спілкування.

Відповідно більшість прояву взаємних симпатій та меншість виявлених антипатій серед школярів демонструють покращений стан самопочуття усіх дітей у колективі, сприятливий емоційний і психологічний клімат для гармонійного розвитку учнів.

Дослідження стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи в освітньому процесі здійснювалося на базі Чернівецької загальноосвітньої школи I-III ступенів № 24.

У констатувальному експерименті брали участь 75 учнів четвертих класів та 22 педагогів початкової школи.

Респондентам пропонувалися: учням початкової школи – методики адаптовані до нашого дослідження: виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова; діагностика комунікативного контролю М. Шнайдера; діагностика емоційного стану під час спілкування В.Бойка (див. Додаток А); вчителям – анкети та опитувальники-тести: оцінювання комунікативних умінь молодших школярів; дослідження рівня комунікабельності В. Ряховського (див. Додаток Б).

Мета методики виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова полягає у визначенні рівня сформованості потреб та прагнень учнів до спілкування. Під час опитування дітям надавалися твердження, після ознайомлення з якими повинні були дати позитивну або негативну відповідь.

Результати проведення цієї методики подані на рисунку 2.1. і демонструють, що високий рівень потреб і прагнень спілкуватися мають 23,6% школярів. Більшість опитаних (42,3%) знаходяться на середньому рівні виявлення потреб і прагнень у процесі спілкування. Також, 34,1% учнів продемонстрували низький рівень потреб і прагнень до спілкування.

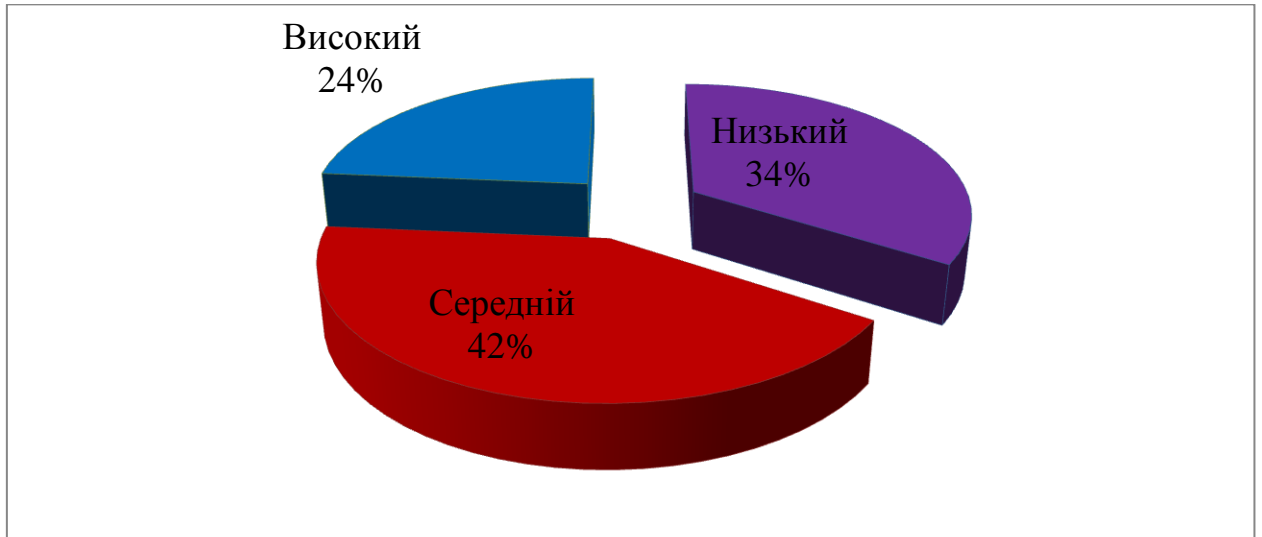

Рис.2.1. Виявлення потреб і прагнень молодших школярів до спілкування

Можемо відзначити, що потреби і прагнення до спілкування у більшості учнів початкової школи виявлені на середньому та низькому рівнях. Крім того, аналіз відповідей школярів показує, що значна кількість не можуть поступитися власними бажаннями, при тому, що вони є відмінними від бажань друзів; також були відповіді із зазначенням неприйняття та втоми дітьми один одного, надмірного спілкування з товаришами, недостатнього прагнення спілкуватися, комунікувати з іншими, наявні прояви замкнутості.

Узагальнимо, що потрібно підтримувати та розвивати в молодших школярів зацікавленість і бажання до спілкування в колі однолітків та дорослими оточуючими, а допомога педагогів і батьків сприятиме підвищенню потребі прагнень до спілкування.

Використання методики діагностики комунікативного контролю М. Шнайдера мало на меті визначити рівні комунікативного контролю

молодших школярів. Респондентам пропонувалися висловлювання, в яких відображено реагування на окремі комунікативні ситуації, оцінювалися висловлювання поряд із кожним пунктом певною буквою відповідно до власних правильних чи неправильних дій.

Проведення методики дало наступні результати, які представлені на рисунку 2.2. Так, високий комунікативний контроль продемонстрували 28,4% школярів. Виявлення середнього рівня комунікативного контролю відзначимо у більшості половини учнів (52,4%). І тільки 19,2% дітей знаходяться на низькому рівні прояву комунікативного контролю.

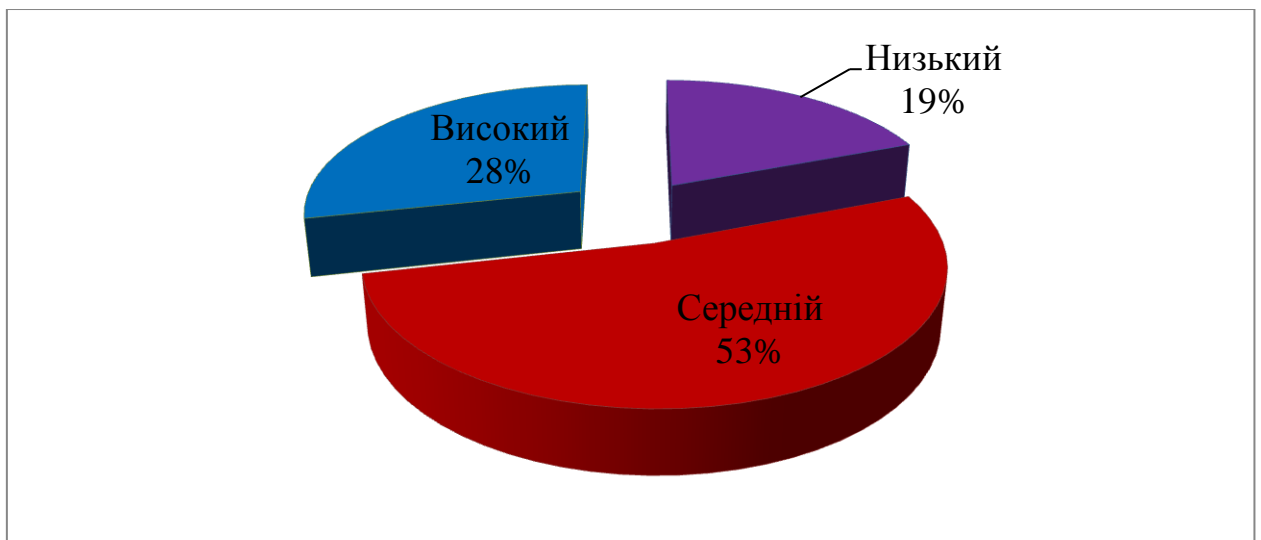

Рис.2.2. Діагностика комунікативного контролю молодших школярів

Здійснюючи аналіз результатів проведення вказаної методики, нами відзначено, що більшість школярів демонструють середній рівень комунікативного контролю. У багатьох випадках учні не завжди обізнані у правильності звертання уваги оточуючих на себе, проявах власної поведінки серед однолітків, а прагнення досягнути успіхів в певній діяльності досить часто бувають передбачуваними.

Звичайно, узагальнимо, що в молодших школярів комунікативний контроль є сформованим недостатньо, і проблема повинна бути обов'язково вирішеною, я вміння потребують вдосконалення.

Методика діагностики емоційного стану під час спілкування В.Бойка має на меті визначення наявного емоційного стану під час міжособистісного

спілкування молодших школярів. Учням пропонувалися чіткі твердження, які потребували позитивної або негативної відповіді.

Результати здійснення цієї методики проілюстровані на рисунку 2.3., а нами зроблені такі висновки, що на високому рівні прояву емоційного стану під час спілкування знаходяться 34,3% школярів. Більше половини учнів (53,4%) мають середній рівень. І тільки 12,3% респондентів продемонструвати низький рівень емоційного стану у процесі спілкуванні.

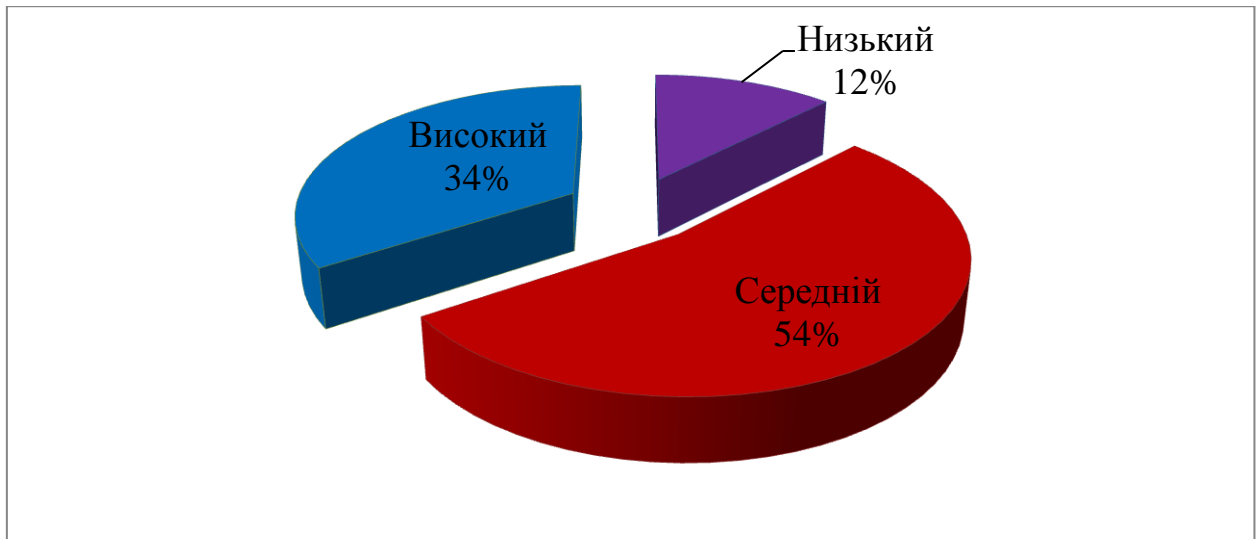

Рис. 2.3. Діагностика емоційного стану молодших школярів під час спілкування

Відзначимо, що більше половини респондентів має середній рівень емоційного стану під час спілкування. Молодші школярі пояснювали труднощі у спілкуванні тим, що відчувають скутість, сором'язливість, певні побоювання. Проблеми під час взаємодії в нових ситуаціях також відмічалися як ускладнені, браком невимушеності, природності, неможливість виявити доброзичливість, привітність, симпатію до співрозмовника, навіть при їх наявності.

Відповідно, у комунікативних ситуаціях вимагають виправлення та систематичної роботи з боку вчителів наявні емоційні труднощі у процесі міжособистісного спілкування учнів.

Також, в констатувальному експерименті взяли участь 22 вчителів початкової школи. Зміст тестування педагогів з оцінювання ними

комунікативних умінь молодших школярів полягає у визначенні та оцінці відповідного рівня сформованості комунікативних умінь і навичок учнів. Педагогам пропонувався перелік певних ситуацій, завданням було чітко визначення кількості ситуацій, які наявні під час спілкування та взаємодії з дітьми.

Результати опитування, які ілюструє рисунок 2.4., демонструють, що педагоги відзначають тільки 27,5% школярів на високому рівні сформованості комунікативних умінь. Більшість учнів (43,3%) мають середній рівень комунікативних умінь у спілкуванні і 29,2% дітей знаходяться на низькому рівні виявлення комунікативних умінь.

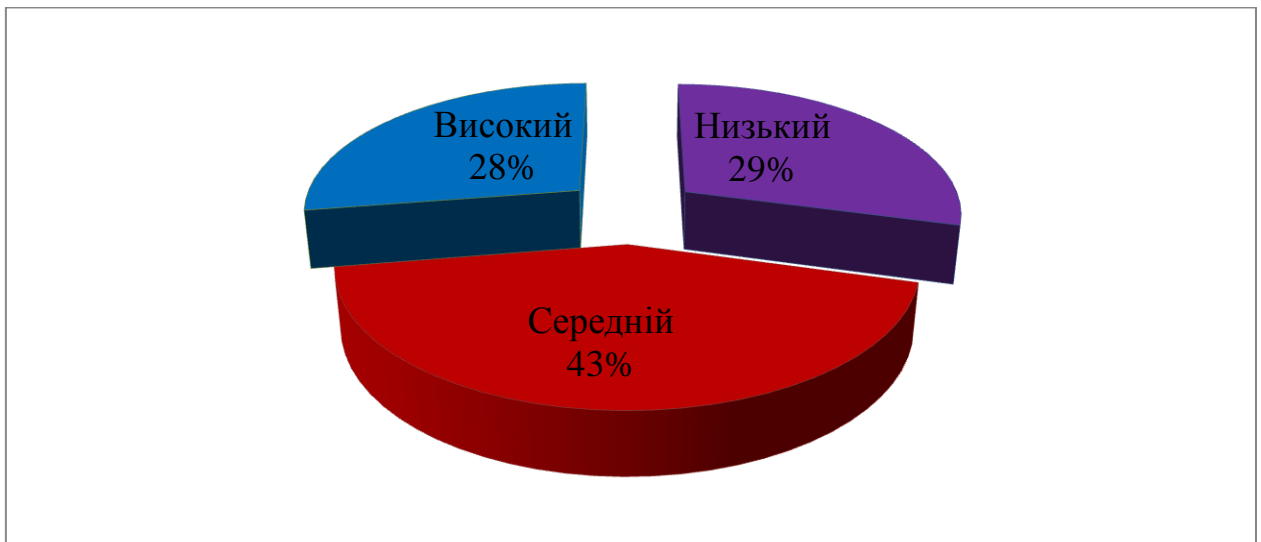

Рис. 2.4. Рівні комунікативних умінь молодших школярів на думку вчителів

Констатуємо, що погляди педагогів щодо рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок молодших школярів є чіткими та змістовними. У відповідях ними наголошується на недостатньому знанні правил спілкування, вміння себе поводити при взаємодії, окремі свідомо не дотримуються норм і правил, хоча їх знають, а також є випадки заперечень і не бажання взаємодіяти.

Опитування дало можливість учителям усвідомити проблеми школярів під час спілкування та своєчасно їх виправити, систематично удосконалювати та підвищувати рівень комунікативних умінь дітей.

Крім того, нас цікавило дослідження рівня комунікабельності вчителів початкової школи В. Ряховського. Метою тестування є визначити рівень комунікабельності педагогів для можливості самовдосконалюватися в подальшій діяльності та надання допомоги молодшим школярам у формуванні комунікативних умінь і навичок. Тест складається з питань, які вимагають чіткої відповіді та оцінюються певною кількістю балів.

За результатами тесту, які подані на рисунку 2.5., можемо виокремити, що 36,4% педагогів знаходяться на високому рівні виявлення комунікабельності. Середній рівень комунікабельності виявлено у більшості вчителів (45,4%). І 18,2% респондентів продемонстрували низький рівень комунікабельності під час спілкування.

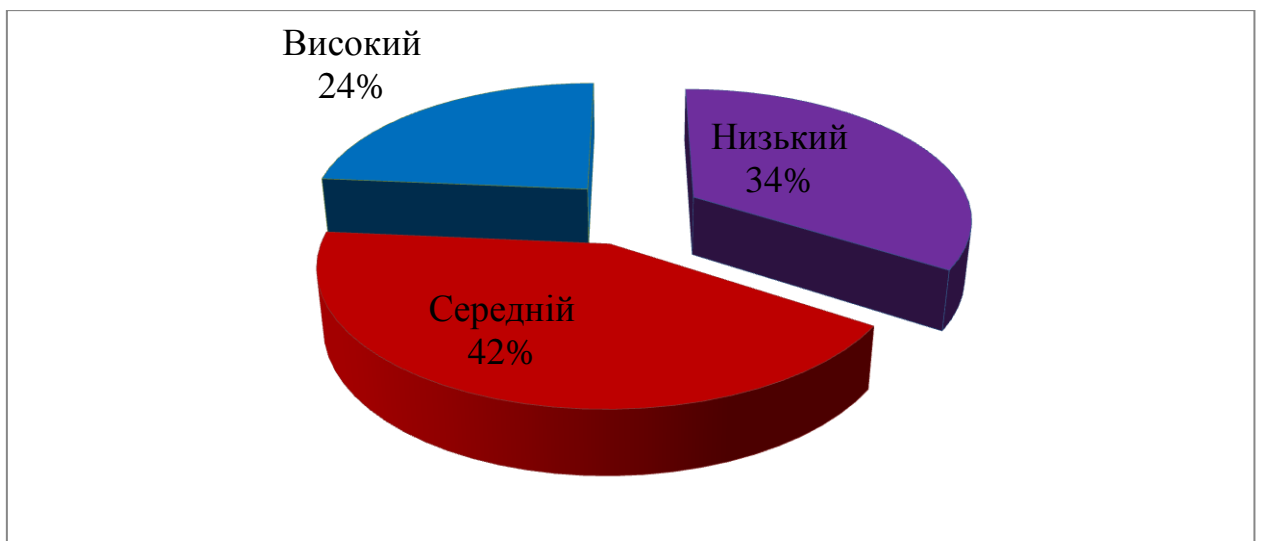

Рис 2.5. Рівні виявлення комунікабельності вчителів початкової школи

Відзначимо, що педагоги початкової школи є досить комунікативними та активними, але вони потребують певних змін у власних поглядах, постійного руху та розвитку, підвищення та вдосконалення свого рівня комунікабельності до високого, бо вони є прикладом для школярів і саме від

них буде залежати відповідний рівень сформованості комунікативних умінь і навичок у подальшій навчальній діяльності.

Результати констатувального дослідження узагальнені показниками рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітній діяльності та представлені на рисунку 2.6. Зазначимо, що високий рівень сформованості комунікативних умінь і навичок продемонстрували 28,4% респондентів, більшість учнів (47,9%) знаходяться на середньому рівні, а 23,7% молодших школярів мають низький рівень і сформованості комунікативних умінь і навичок.

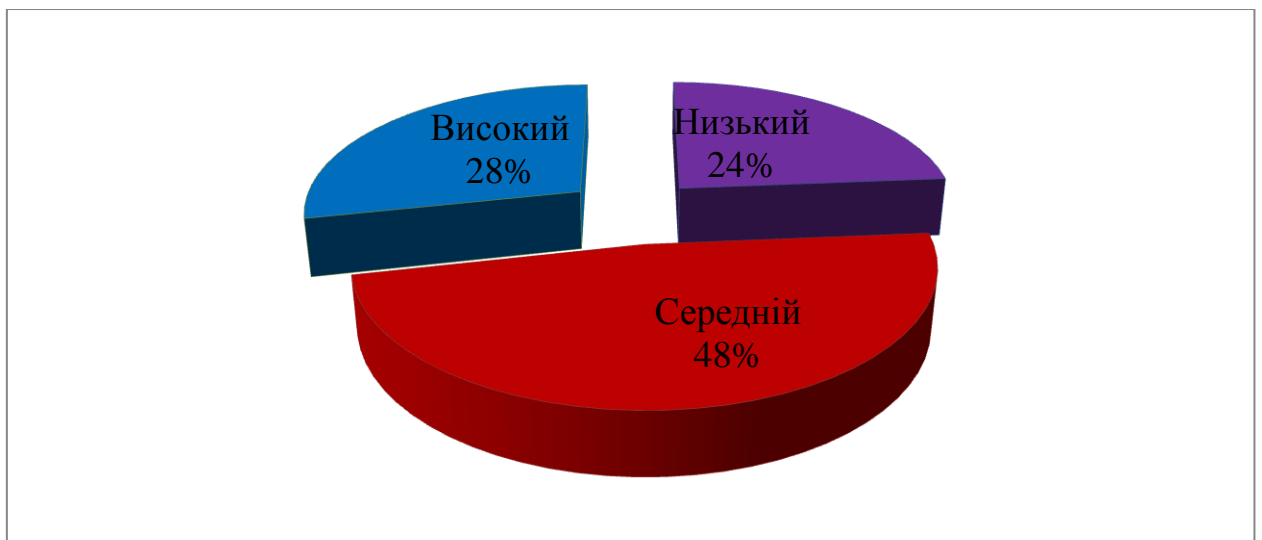

Рис 2.6. Рівні сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи на констатувальному експерименті

Таким чином, загальні показники рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок молодших школярів демонструють нагальність вирішення цієї проблеми, звернення особливої уваги самих дітей та удосконалення педагогічного впливу вчителів і батьків. Відповідно, тільки при умові спільної та ефективної діяльності та взаємодії може бути досягнуто високих і якісних результатів.

2.2. Обґрунтування педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів в освітньому процесі

Проблема формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи має посилену увагу, бо є серед основних завдань сучасної освіти. Учні, які володіють комунікативними вміннями та навичками, компетентністю досить швидко можуть адаптуватися в суспільстві. Відповідно, є потреба в розкритті та дослідженні єдності зовнішніх і внутрішніх освітніх чинників, ефективних педагогічних умов і способів формування умінь і навичок, мотивів, емоцій, ціннісних орієнтацій, здібностей, прагнень і переконань особистості, сприятливих факторів психічного і фізичного розвитку.

Прослідковується суперечність між значенням формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів для успішності в навчанні і потребою у розвитку цих умінь і навичок.

Найважливішою складовою навчання є розвиток мовлення учнів початкової школи. У контексті цієї проблеми школярам потрібно навчитися вирішувати комунікативні завдання різними засобами мови у конкретних ситуаціях спілкування, тобто розвивати в них комунікативну компетентність.

Одне з ключових завдань в оволодінні мовою та навчанні є формування комунікативних умінь, навичок, компетентностей. Опанування вмінь грамотно, чітко висловлювати власні думки, здійснювати аналіз прочитаного тексту, використання мовного багатства є комплексним показником певного рівня підготовки молодших школярів, а результатом є їхня готовність до навчання в подальшому.

Сучасні молодші школярі занурені в атмосферу комп'ютерної комунікації, в існування комп'ютерного світу, активно використовують мережу «Інтернет», досить мало читають художню літературу, а це стає причинами збідненості їх словникового запасу, ускладненнями грамотно

викладати думки під час спілкування, та характеризує низький рівень сформованості комунікативних умінь і навичок.

Початок навчання в школі визначає різний рівень словникового запасу дітей і досвід їхнього спілкування та взаємодії. Характерні особливості першокласників в недостатньому вмінні налагоджувати взаємини з однолітками і вчителями, проблеми під час слухання та розуміння мовленнєвих висловлювань, грамотного оформлення своєї думки у вигляді граматичних простих мовних виразах, використання елементів культури спілкування, висловлювання власних емоцій та розуміння почуттів співрозмовників.

Тому, є необхідним спеціальне цілеспрямоване та систематичне формування комунікативних дій учнів в навчанні, зважаючи на відповідні вимоги освітнього процесу. Початковий етап навчальної діяльності виокремлює індивідуальну успішність школярів, яка має певний соціальний зміст, та одним з головних завдань в цьому аспекті є створити оптимальні умови для формування комунікативних умінь і навичок, компетентностей, мотивів, ініціативності, самостійності та досягнень.

Для підвищення ефективності процесу формування комунікативної компетентності учнів необхідним є створення оптимальних умов, коли школярі повинні мати активну позицію при взаємодії, бути суб'єктом освітнього процесу у навчальній роботі на уроках та у позакласній діяльності, усвідомлювати значення спілкування та взаємодії.

Комунікативними діями є:

- планування навчальної взаємодії з педагогом та однокласниками у визначенні мети та способів діяльності, функцій співрозмовників;
- визначення питань, які базуються на ініціативній взаємодії під час пошуку та збирання інформації;
- вирішення конфліктних ситуацій у виявленні та осмисленні проблеми, пошуку та оцінюванні шляхів налагодження наявного конфлікту, прийнятті відповідних рішень і їхнє втілення;

- управління діями спірозмовників з оцінкою, контролем, корекцією їхньої поведінки;
- вміння чітко і логічно висловлювати власні думки щодо комунікативних завдань і умов;
- оволодіння монологічним і діалогічним мовленням, відповідно до норм і правил мови.

У процесі формування базових комунікативних компетентностей під час навчання потрібно корегувати прогалини попереднього виховання та негативні індивідуальні прояви поведінки. Відповідно, чітко організована робота з розвитку комунікативних дій школярів сприяє інтенсивності цього процесу з достовірними показниками в результаті.

Оволодіння учнями комунікативними діями має бути спрямоване для забезпечення успішної взаємодії та комунікації, розвитку комунікативної компетентності.

О.Корніяка відзначає: «комунікативна компетентність виступає як цілісна система психічних і поведінкових характеристик людини, що сприяють успішному спілкуванню, тобто досягає мети (ефективне і емоційно сприятливе (психологічно комфортне) для учасників» (О.Корніяка, 2006).

У структурі комунікативної компетентності виокремлюються такі компоненти: ціннісний, поведінковий, пізнавальний, емоційний. Комунікативні вміння та навички в основі формування базуються на ціннісному та поведінковому компонентах. Пізнавальний і емоційний компоненти взаємопов'язані з ними, супроводжують їх розвиток.

Основою ціннісного компонента є формування позитивного відношення школяра до самого себе через усвідомлення себе, власне прийняття та самоповага, доброзичливість у ставленні до однолітків, вчителів, батьків через їх розуміння, сприймання та поважного ставлення. Поведінковий компонент виявляє розвиток конкретних комунікативних умінь і навичок під час спілкування учнів.

Цілеспрямованість і систематичність при формуванні комунікативних

умінь і навичок учнів початкової школи відбувається при створенні умов для школярів з їх чітко окресленою активною позицією та можливостями взаємодіяти в освітньому процесі в парах і групах на уроках та в позакласній діяльності, брати участь у проектах, усвідомлювати значущість взаємодії та співпраці, створювати атмосферу взаємоповаги та творчості.

Змістом оптимізації освітнього процесу є створення ефективних умов для одержання певних необхідних результатів. Серед критеріїв оптимального процесу навчання виокремлюється успішність результатів і якість здійснення поставлених освітніх завдань, кількість витраченого часу, сил учителів та школярів для їх досягнення.

Ефективними педагогічними умовами формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи в освітньому процесі є:

- забезпечення діалогічного мовлення під час спілкування та взаємодії;
- проведення занять з мовного та комунікативного спрямування;
- залучення до проектної комунікативної діяльності у процесі навчання;
- створення сприятливого емоційного комфорту, захоплення освітнім процесом з використанням змісту художніх творів.

Основними формами мовленнєвої діяльності виділяють діалог і монолог. Однак, саме діалог є основним, домінуючим серед видів мовлення, бо його використовують у різних ситуаціях спілкування та середовищі взаємодії. Відповідно, з самого початку навчання діалог має значуще значення.

Формування культури діалогічного мовлення є невід'ємною складовою розвитку комунікативних умінь, навичок, компетентності учнів, що базується на збагаченні активного словника школярів різними формулами мовленнєвого етикету, словами ввічливості, образними виразами тощо, оволодіння вміннями змінювати тембр, тон, інтонацію мовлення до конкретної ситуації взаємодії.

Діалог може формуватися під час бесіди двох співрозмовників, він є не

запланованим щодо тем і напрямків розмови. Учасники діалогу мають можливість висловити власне відношення до головного в розмові, певної позиції спірозмовника з використанням вербальних та невербальних засобів спілкування: слів, інтонації, тону, міміки, жестів та ін.

Відтак, формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи обов'язково передбачає оволодіння невербальними засобами спілкування цілісно зі словесними. Молодші школярі з початку навчання опановують специфіку діалогічного мовлення (К.Пономарьова, 2009).

Перед учителем постають такі завдання:

- удосконалення вмінь чітко давати відповідь на поставлені питання, звертатися із питаннями до співрозмовників, вступати та підтримувати бесіду;
- збагачення мовлення словами ввічливості, різноманітними формами звертання як базовими формулами мовленнєвого етикету;
- дотримання правил і норм культури спілкування, що виявляється в зацікавленості та доброзичливості вислухати співрозмовника, не перебивати його, чемній відмові або висловленні незгоди з його думками та поглядами;
- дотримання норм і правил літературної мови та мовлення;
- складання діалогів за ілюстраціями з певних ситуацій на різні теми.

Під час формування діалогічного мовлення учнів значущими є змістовні бесіди, під час яких виявляється:

- з ким розмовляти приємніше: ввічливим, усміхненим, доброзичливим другом чи неввічливим, сердитим, грубим;
- потрібно бути таким, щоб приємно було спілкуватися з тобою;
- які слова демонструють ввічливість, вихованість, привітне і тактовне ставлення до друзів і вчителя.

Також у процесі проведення бесіди молодші школярі мають бути ознайомлені з групами слів ввічливості, а саме:

- слова вітання: доброго ранку, доброго дня, доброго вечора;

- слова вибачення: вибачте, перепрошую, пробачте;
- слова прощання: всього найкращого, щасливо, на все добре, до побачення;
- слова подяки: дякую, щиро дякую, дуже вдячний;
- слова прохання: прошу, будь ласка (Т.Чмут, Г.Чайка, 2003).

Початок навчання діалогічного мовлення розпочинається з використанням зразків художніх творів. Для цього пропонуються оповідання, казки, розповіді, байки, легенди, вірші, у змісті яких розмови між героями здійснюється у діалогічній формі.

Серед навчальних завдань школярам потрібно відтворити та повторити діалог. При забезпеченні мотиваційного аспекту цього виду діяльності з учнями доцільно використовувати ігри, де діти будуть акторами в театральній виставі тощо.

Проведення підготовчої роботи вчителем відбувається перед створенням діалогів за послідовністю таких етапів:

- ознайомлення з темою, в якій відбудеться діалог;
- визначення суті, змісту, місця події, часу мовленнєвої та комунікативної ситуації;
- виявлення емоційного та фізичного стану героїв: веселість, схвильованість, сердитість;
- визначення вербальних і невербальних засобів спілкування, певних фізичних дій персонажів;
- розподілення відповідних ролей у діалозі.

Доцільно під час побудови та відтворювання діалогів формувати такі вміння: чіткість і правильність власного мовлення, вживати слова ввічливості та інші формули мовленнєвого етикету, уважно слухати співрозмовників, регулювати темп мовлення, інтонації, силу, тембр голосу та ін.

Серед завдань, крім відтворювання діалогів, здійснюється робота зі створення діалогу за сюжетами малюнків, ілюстрацій чи картин.

Під час підготовки доцільно провести детальний розгляд ілюстрацій,

картин і малюнків, визначити психологічний стан героїв: доброзичливість, привітність, здивованість, сердитість, розгубленість та ін., скласти перелік запитань, які можуть виникнути у героїв, сформулювати можливі відповіді на ці питання, дібрати відповідно до певної ситуації слова і формули мовленнєвого етикету у спілкуванні.

Здійснивши підготовчу роботу треба запропонувати учням інсценізацію ситуації, яка зображена на ілюстрації, картині чи малюнку. Для стимулювання бажання виконувати завдання, доречно влаштовувати змагання в групах, серед яких обрати найкращу у розігруванні сценки.

У підсумку виконання виступів молодшими школярами потрібно здійснити аналіз їхніх реплік, визначити позитивні ознаки та характеристики, тактовно назвати наявні недоліки.

Роботу з формування діалогічних мовленнєвих умінь вчителю не потрібно ігнорувати, підбирати відповідні методи та прийоми. Тексти з конкретними діалогами можуть бути насичені ілюстративним навчальним матеріалом, на який учні можуть опиратися при створенні своїх висловлювань (О.Савченко, 2002).

Початкові етапи розвитку діалогічного мовлення допомагають дітям у відтворюванні та розігруванні певних діалогів, у подальшій діяльності потрібно поступово ускладнювати таку роботу, коли учням пропонуються діалоги з відсутніми окремими репліками, подання завдання на створення діалогу за змістом конкретного тексту та ін.

Серед особливих форм усного діалогічного мовлення відзначається проведення телефонної розмови, з правилами якої педагог ознайомлює школярів. У подальшій навчальній діяльності треба постійно вдосконалювати здобуті вміння та навички.

Серед педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи є проведення занять з мовного та комунікативного спрямування (див. Додаток В).

Заняття з мовного та комунікативного спрямування проводяться у

формі факультативних і базуються на вивченні та поглибленні знань про мовлення та культуру спілкування, вербальні та невербальні засоби спілкування, словесне втілення задумів, створення мовних висловлювань тощо (К.Слесик, 2001).

Мовленнєві та комунікативні заняття мають бути практичного характеру, а їх зміст забезпечується використанням різноманітних засобів:

- мовленнєвими та комунікативними вправами;
- аналіз висловлювань, загадок, прислів'їв, приказок, мовленнєвих ситуацій;
- порівняння засобів вербального та невербального спілкування, використання жестів і міміки;
- вербальне малювання, драматизація художніх творів;
- редагування висловлювань і текстів, діалогів і монологів, підготовка публічних виступів;
- відеозаписи монологів, їх аналіз і визначення досягнень;
- мовленнєві та навчальні ігри; рефлексія мовленнєвої ситуації.

Важливими серед основних методичних прийомів навчання молодших школярів ефективному спілкуванню є: мовленнєві завдання та розминки, невербальні засоби спілкування, мовленнєві дидактичні ігри, усний і письмовий аналіз текстів, висловлювань, комунікативних ситуацій.

Серед етапів та елементів орієнтовної структури заняття з мовного та комунікативного спрямування виокремимо такі:

- Організація учнів до заняття.
- Актуалізація опорних знань учнів.
- Мовленнєва розминка.
- Формування знань і уявлень про ввічливі слова, здійснюючи аналіз текстів художніх творів, малюнків, ілюстрацій, вирішення комунікативних завдань.
- Пояснення правил спілкування, зокрема промовляння ввічливо слів вітання.

- Активні практичні вправи в різних ситуаціях спілкування.
- Дидактичні мовленнєві ігри та творчі вправи.
- Підсумок заняття та отримання завдань для самостійної роботи.

Також значною є словникова робота, яка потребує систематичності. Оскільки саме в молодшому шкільному віці закладається активний словник учнів, відповідно серед вимог до дітей є правильність у розумінні значення слів, їх засвоєння, слова мають бути у словниковому запасі та активно застосовуватися у різних висловлюваннях.

На меті словникової роботи є сприяння активізації максимуму слів, які засвоюються, вміння школярів їх чітко та доречно використовувати, здійснюючи вибір найбільш необхідних слів для висловлювання задумів. Така діяльність повинна бути спланованою та проводитися на уроках з розвитку мовлення та заняттях з мовного та комунікативного спрямування.

Доцільними на заняттях з мовного та комунікативного спрямування є робота в парах і групах, оскільки саме у спільній діяльності забезпечується навчальне співробітництво, яке висвітлювали у своїх працях В.Давидов і Д.Ельконін. Дослідниками відзначено позитивний суттєвий вплив навчальної співпраці на формування мовлення молодших школярів та культури спілкування (В.Давидов, 2004; Д.Ельконін, 1999).

О.Савченко однією з важливих факторів ефективної організації роботи в групах вважає чітке продумавання у комплектуванні груп. Учена зазначає: «до групи мають підбиратися учні, між якими склалися відносини доброзичливості, тільки в цьому випадку в групі виникає психологічна атмосфера взаєморозуміння і взаємодопомоги, знімаються тривожність і страх» (О.Савченко, 1997).

Перевагами роботи в парах і групах є навчання висловлюванням і відстоюванню власної думки, врахування думок співрозмовників, зіставлення, порівняння власних поглядів з поглядами оточуючих. Здійснюється вироблення вмінь і навичок спостерігати та оцінювати дії учасників комунікативних ситуацій, впровадження самоконтролю,

формування образного мислення та мовлення. Обговорення в групах, дискусії підсилюють пошукову діяльність і комунікативну активність дітей. Робота в групах підтримує невпевнених у власних силах школярів та зменшує активність занадто енергійних учнів.

На позитивні результати формування комунікативних дій в навчанні вагомий вплив мають інтерактивні форми та методи навчання: робота в парах і групах різного складу, «мозаїка», творча майстерня, діалоги, дискусія, проекти тощо. Творчість педагога та молодших школярів має бути на кожному уроці, і з більшим її урізноманітненням, динамічністю та гнучкістю можна досягти на таких уроках успішності в навчальній діяльності.

Наступною педагогічною умовою формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи визначаємо залучення до проектно-комунікативної діяльності у процесі навчання.

Проектом є індивідуальна, групова, колективна діяльність учнів початкової школи, яка спрямовується на створення конкретного оригінального продукту.

Залучення молодших школярів до захоплюючої вагової проектно-діяльності сприяє створенню сприятливих умов для розвитку комунікативної та соціальної компетентностей (О.Пометун, 2004).

При розробці проекту враховуються мета та завдання, зміст діяльності і отриманий результат. Кожен проект має певні етапи роботи над ним, чіткі дії педагога та учнів, участь при потребі батьків. У проектній творчій діяльності, формування комунікативних умінь і навичок відбувається невимушено та легко.

У проекті має бути визначено: проблему, особливості планування, пошук необхідної інформації, унікальний продукт діяльності, його публічна презентація та обговорення. Доцільним у проекті є портфоліо, в якому зібрані усі матеріали роботи.

Проектна діяльність розпочинається з чіткої мети проекту, окреслених завдань та планування навчальних дій учасників. Суттєвою за значенням

частиною планування в проекті є поетапність його втілення, де зазначаються конкретні дії з термінами та відповідальними за виконання.

Також має бути обрана форма проектної роботи: індивідуальний, груповий чи колективний проект. Діяльність у проекті включає пошук навчальної інформації, яка підбурається, усвідомлюється, систематизується, узагальнюється та використовується в подальшому.

Проектна діяльність має результати та оригінальні продукти, а саме: власні унікальні твори, цікаві оповідання, захоплюючі розповіді, загадки, книги, листівки, опис ілюстрацій, малюнків, колективні роботи, картини, мультимедійні презентації, фотоальбоми, дидактичні та сюжетно-рольові ігри, казки, віртуальні екскурсії тощо.

Завершення проектної діяльності відбувається презентацією здобутих результатів і завершеного продукту роботи. Важливим є використання різноманітних форм в проектній діяльності:

- публічне представлення власних проектів школярів у ролі доповідачів;
- присутність під час захисту проектів інших учасників у ролях активних слухачів;
- активна участь в інсценізаціях художніх творів, зокрема: казок, оповідань, легенд, розповідей, віршів і участь у виховних заходах;
- участь у виховних заходах під час конкретного предметного тижня;
- участь у нестандартних формах захистів проектів у вигляді конференцій, конкурсів, змагань, вікторин, олімпіад.

Безперечно, досягнення позитивних результатів, формування комунікативних умінь і навичок учнів в проектній діяльності можливе при особистому прикладі самого вчителя (Т.Окуневич, 2016).

При здійсненні систематичної роботи над проектами забезпечується основа для формування мовленнєвих і комунікативних умінь і навичок, а це сприяє можливості здійснювати спостереження, аналіз та узагальнення різноманітних мовних явищ та прослідковувати їх взаємозв'язки.

Ще однією умовою формування комунікативних умінь і навичок визначаємо створення сприятливого емоційного комфорту, захоплення освітнім процесом з використанням змісту художніх творів.

Так, усні та письмові зв'язні оповідання, розповіді молодші школярі навчаються створювати за сюжетом ілюстрацій, картин, малюнків, відеоматеріалів тощо. Для формування в учнів елементарних рівнів діалогічного та монологічного мовлення доцільно здійснювати суттєву роботу над розвитком умінь з розповідей, сюжетів за малюнками або ілюстраціями.

Складання розповідей за малюнками чи ілюстраціями базується на розвитку в учнів початкової школи логічного мислення та мовлення, вміння здійснювати причинно-наслідкові зв'язки та прослідковувати їх в різних комунікативних ситуаціях у житті.

Сюжети при розгляді картин чи малюнків є основою навчання учнів певної послідовності, відповідно: знаходження головних персонажів на ілюстрації, місця, де події відбуваються, орієнтовний час подій, озвучення чітких дій героїв, складання розповіді, пригадування змісту гри з малюнками.

Одним із значущих художніх творів і методів мовленнєвого розвитку школярів В.Сухомлинський відзначає казку. Серед комунікативних завдань використовуються аналіз тексту казок, переказ змісту та створення казок з новим сюжетом.

В.Сухомлинський звертав увагу вчителів на застосування казки як одного із засобів формування творчого мислення та мовлення молодших школярів.

За словами педагога: «казка – це активна естетична творчість, що захоплює всі сфери духовного життя дитини – її розум, почуття, уяву, волю. Без казки – живої, яскравої, що оволоділа свідомістю і почуттями дитини, неможливо уявити дитячого мислення і мови. Казка – це важливий засіб розумового розвитку. Як би не творчість, не складання казок, мовлення багатьох дітей було б плутаним, а мислення – хаотичним. Саме казка

задовольняє жадобу дитячого пізнання, інтерес до навколишнього (В.Сухомлинський, 1989).

Використання казок сприяє формуванню творчої уяви, образного та логічного мислення учнів. Важливим під час слухання казки є бажання самих дітей їх придумувати.

В.Сухомлинський відзначає: «якщо дитина, придумує свою казку, пов'язує в уяві предмети та об'єкти навколишньої дійсності, це означає, що можемо впевнено визначити, що у дитини пробуджується мислення» (В.Сухомлинський, 1989).

Тому увага вчителів має бути спрямована на застосування казок як засобу формування мовлення та творчості школярів. Зміст казки має здатність ввести учнів у світ уявлень, фантазування, пробудження до активності в творчості та діяльності.

При вивченні відомих казок та створенні власних, молодші школярі опановують світ мистецтва як один з видів естетичної та творчої діяльності. Специфіка змісту казок сприяє дотриманню природних та доступних особливостей, надання можливостей долучитися до створення художніх цінностей.

Корисною працею для дітей є створення казок. Оскільки відбувається єдність з твором, переживання радості, почуттів задоволення, що є досить цінним в мовленнєвому та комунікативному розвитку. Важливим є при вигадуванні казок невимушеність і свобода у висловлюваннях власних задумів, поглядів, вражень, відчуттів, інтересів.

Казкові твори вважаються одними з важливих засобів, які сприяють розвитку комунікативної творчості учнів. Навколо сюжетів відомих казок створюються художні твори для дітей. Казки можуть відображати теми і зміст народної творчості, персонажі діють у нових цікавих ситуаціях, мають риси народних персонажів, казки наділені специфічними елементами будови сюжетних ліній.

Створення казок доцільне з використанням таких прийомів:

- «салат із казок», де відбувається поєднання в сюжеті однієї казки персонажів з інших казок та вигадування з ними спільних цікавих історій;
- «казка навиворіт», в сюжеті казки відомі герої та їх характери можуть змінюватися на кардинально протилежні;
- «додавання до казки чарівних предметів», «перетворення казки», «перебріхування казок» та ін.

Дієвим засобом розвитку мовлення, спілкування та творчості учнів початкової школи є самостійне вигадування сюжету казок. Комунікативний розвиток школярів є одним з головних інструментів, які допомагають встановлювати взаємини з навколишнім світом, здобуваються соціальні навички дітьми.

Такиим чином, молодший шкільний вік є періодом, в якому закладаються основи формування образного та творчого мислення, культури мовлення та спілкування, відбувається розвиток комунікативних умінь, навичок, мовленнєвих здібностей, пізнавальної активності. У початковій школі має бути сформований інтерес і прагнення до краси слова, його мудрого значення та відіграння суттєвої ролі в житті учнів. Серед основних базових характеристик молодших школярів виокремлюється мовленнєва компетентність, а своєчасність та якість у процесі розвитку зв'язного мовлення є однією з важливих умов повноцінного комунікативного розвитку учнів.

2.3. Методичний інструментарій формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі

Організація навчальної діяльності має відбуватися так, щоб молодші школярі відчували успішність і натхнення. Оскільки труднощі в навчанні можуть призвести до втрачання віри у власні сили та можливості. Завдання вчителя у своєчасній підтримці учнів, похвалі за значні та незначні досягнення під час пізнання.

Основним завданням учителя є створення умов, які зможуть забезпечити школярам успішність у навчанні, відчуття задоволення від усвідомлення своїх можливостей.

Допомога у створенні ситуації успіху прослідковується у використанні різних комунікативних вправ. Функції, які виконують комунікативні вправи такі:

- Навчальна, яка сприяє розвитку вмінь сприймати необхідну інформацію.

- Розвивальна, що характеризує розвиток гармонійних особистісних властивостей для активізації здібностей.

- Виховна, базується на тренуванні та корекції поведінки в ігрових і життєвих ситуаціях.

- Релаксаційна, дозволяє усунути емоційну напругу, створити сприятливу психологічну атмосферу на уроках, сприяє подоланню труднощів під час сприймання навчального матеріалу.

Зміст комунікативної діяльності сприяє створенню в класі інтерактивної групи, в якій у дітей є відчуття впевненості при висловленні власних думок і поглядів, заохочення інших до співпраці та спілкування, надання оцінних суджень у процесі діяльності та до отриманих результатів (О.Корніяка, 2006).

Серед методів створення успішних ситуації в комунікативній діяльності учнів є метод розминки, який застосовується для фізичного об'єднання школярів, заохочення їх спілкуватися один з одним, встановлення довірливих відносин між дітьми, залучення їх до взаємодії, надання можливостей у пізнанні радості в навчальній діяльності та здобутих знань.

Створення психологічного комфорту на уроках є головною функцією методу розминки. Використання розминки замінює організаційні налаштування на уроках, її застосування поєднує між собою різні етапи уроку. Розминка допомагає налаштувати школярів на зміст уроку, об'єднувати до спільного навчання, активізувати емоційну та розумову

діяльність, зосереджуватися на змістовій частині вивчення теми з певного предмета з початку уроку, відпочивати, змінювати види навчальної діяльності по ходу уроку.

Розвиток усвідомленого відношення до навчальної діяльності, здатність поєднувати поставлену мету, завдання з вирішенням дидактичних задач загального характеру базується на оволодінні школярами відповідними компетентностями.

У процесі застосування різних форм активної, інноваційної, інтерактивної, індивідуальної, групової, пасивної тощо навчальної діяльності на уроках та в позакласній роботі здійснюється формування необхідних компетентностей. Вони є важливими, бо школярі мають вміти виконувати як репродуктивну, так і творчу діяльність.

Зміт уроку базується на головному процесі навчання, в ході якого є можливості виявити та розвинути вміння, навички, здібності учнів, сформувати ціннісні погляди, думки, ідеали, прищепити прагнення до самостійності під час пошукової діяльності.

Завданням вчителя у процесі уроків є здійснення виховного впливу на школярів, вивчення їх особливостей, можливість ефективної праці в індивідуальному аспекті, бо індивідуальна діяльність є продовженням діалогічної взаємодії між педагогом і учнями, яка має початок під час уроків. Доримання діалогічних взаємин потрібно для забезпечення ефективності позакласної діяльності (О.Савченко, 1997).

Сьогодні кожна методика пропонує використовувати цікаві активні, інтерактивні, нестандартні методи, засоби та форми роботи. Активізувати діяльність школярів при формуванні ключових компетентностей можна гармонійно поєднуючи традиційні та інноваційні форми та методи роботи. Діяти потрібно від простого до складного, постійно усвідомлювати, що навчальна діяльність спрямовується на формування комунікативних рис, умінь і навичок, які цілісно утворюють компетентність.

Формування комунікативних умінь і навичок учнів здійснюється з

використанням нетрадиційних методів навчання: мікрофон, складання асоціативного куша, обери позицію, самооцінка, мозковий штурм, дискусія тощо.

У цьому аспекті потрібно застосовувати парні та групові форми діяльності школярів. Доцільно навчати учнів самостійному визначенню теми та мети уроку, висловлюванню власних очікувань та прагнень, і самостійно узагальнювати матеріал у підсумку уроку.

Доцільними методами формування комунікативних умінь і навичок учнів є застосування дискусій, дебатів. Треба вчити учнів проводити дискусії, бути учасниками дебатів, щоб у різних ситуаціях життя уникати неприємних висловлювань, досягати успішних результатів у навчальній практичній діяльності.

Сформувати комунікативні вміння та навички школярів допомагають комунікативні та мовленнєві вправи, творчі завдання, які спрямовуються на розвиток умінь слухати та висловлюватися. Їх виконання призводить до ведення дискусій, змагань, співпраці, створенню діалогів і монологів, складанню загадок, віршів, казок, оповідань тощо (М.Макарова, 2008).

Важливим є надати можливості усім школярам розкрити власні пізнавальні, творчі здібності, природні задатки, сприяти подоланню окремих вад: розгубленості, замкнутості, скутості. Застосування різних вправ і завдань зацікавлює дітей та робить невимушеним процес навчання.

Доцільним є застосування інтерактивних технологій, які сприятимуть взаємному навчанню школярів. Окремого вправління потребують правила поведінки під час парної та групової діяльності.

Використання інноваційних методів навчання допомагає:

- розвитку умінь здійснювати зворотній зв'язок між учасниками, який проявляється у розподілі та виконанні певних ролей, прийнятті спільних рішень;

- здійснити підготовку вербального представлення отриманих результатів;

– формуванню вмінь і навичок оцінювати мовленнєві дії під час спілкування та їх удосконалювати.

На уроках розвитку зв'язного мовлення є можливості ознайомлювати школярів з основами розвитку усного та писемного мовлення, важливими нормами та правилами спілкування, поведінки, застосування у житті формул ввічливості та доброзичливості, які забезпечують виховання мовленнєвої культури, інтелігентності, вишуканості співрозмовника (Л.Варзацька, Л.Шевченко, 2001).

Формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів базується на розвитку учних і письмових умінь спілкуватися. Розвиток усного вербального спілкування забезпечується використанням наступних методів:

- розігрування комунікативних ситуацій діалогічного та монологічного мовлення;
- інсценізації казок, оповідань, легенд тощо;
- опис ілюстрацій, картин, зображень, малюнків, відеоматеріалів та ін.;
- впровадження нестандартних за змістом уроків, цікавих дидактичних, сюжетно-рольових ігор;
- розширення активного словникового запасу слів учнів;
- створення оповідань зі словосполучень, речень і текстів;
- застосування нетрадиційних технологій «мікрофона», «мозкового штурму» тощо;
- проведення уроків з використанням різноманітної літератури.

Розвиток умінь і навичок письмового спілкування можливий з використанням завдань:

- продумування та написання привітань, оголошень, запрошень тощо;
- листування з однолітками;
- складання та вивчення правил-пам'яток з правилами та нормами спілкування: «Правила культури спілкування», «Правила бесіди по телефону», «Правила проведення інтерв'ю», «Дотримання мовленнєвого

етикету» і залучення учнів до конкретних мовленнєвих і комунікативних ситуацій тощо (див. Додаток Г);

– написання творів на різноманітну тематику.

Також доцільно формувати вміння та навички усно створювати монологічні зв'язні висловлювання молодшими школярами. Серед видів діяльності відзначимо переказ тексту. Розгорнуті відповіді на певні питання є початком такої роботи відповідно змісту конкретного тексту. Треба формулювати перед учнями запитання, які потребують декілька речень у відповідях. Під час такої діяльності вчителем формуються вміння правильно придумувати речення, поєднувати їх між собою з використанням різних засобів зв'язку (Н.Гавриш, 2006).

Також етапом формування мовленнєвих вмінь і навичок є переказ уривків тексту та невеликого тексту. Мотивувати учнів можна з використанням переказу прочитаного або прослуханого тексту, задавання питань за змістом тексту з відповідями переказування конкретного фрагменту або тексту цілісно.

Суть монологічного мовлення у послідовному зв'язному викладі однією особою своїх знань, думок, поглядів, певної інформації, що подається як розповідь, доповідь, виступ, лекція та характеризується відсутністю контакту з іншими. Якщо діалог потребує постійної корекції, уточнень при незрозумілості, детальне розширення, замовчування окремих фактів, то в монолозі такої можливості немає.

Серед основних видів робіт з формування мовленнєвих висловлювань монологічного змісту виокремлюють твори та перекази. Також у практичній діяльності треба пропонувати молодшим школярам створювати усні та письмові висловлювання у вигляді запрошень, оголошень, привітань тощо з конкретною комунікативною метою.

Виконання таких завдань потрібно пропонувати учням для самостійного вирішення або з використанням різних допоміжних матеріалів: ключових речень, словосполучень, плану, наявності початку або кінця

певного висловлювання, малюнків, картин, ілюстрацій тощо.

Під час створення висловлювань усного монологічного характеру в учнів початкової школи варто запропонувати дітям мовленнєві завдання зі складанням стислого переказу текстів різних типів, фрагментів оповідань, казок, розповідей тощо за відомим планом.

Формування писемного зв'язного мовлення молодших школярів треба розпочинати з розвитку вмінь і навичок правильно створювати та записувати конкретні речення (Л.Варзацька, Л.Шевченко, 2001).

Написання школярами твору є досить складним процесом, бо потрібно чітко формулювання думок та знаходження певних засобів для її відображення, потреба у власному мовленнєвому досвіді для виконання певної діяльності, натхнення для творчого процесу. Розвиток творчих умінь при створенні текстів молодшими школярами здійснюється з використанням методу художнього сприймання дійсності.

Важливими є формування вмінь застосовувати методи розповіді, міркування, пояснення, опису у творчій діяльності при створенні тексту, які відображають готовність школярів до навчальної роботи, розвитку образного мислення, формулювання монологічних та діалогічних висловлювань при розвитку культури мовлення (С.Омельчук, 2006).

Праця над творами художнього змісту здійснюється учнями з використанням різних способів роботи з художніми текстами, коли складається чіткий план, виділяється головна думка, відбувається переказ.

У процесі створення усного чи письмового тексту мають бути сформовані комунікативні вміння та навички: розкрити відповідну тему, поєднати висловлювання з головною думкою, логічно добирати і та узагальнювати матеріал, композиційно вибудувати власні висловлювання в конкретній формі, удосконалювати зміст створеного тексту.

Важливими джерелами формування виразного мовлення учнів є художні літературні твори та твори усної народної творчості, зокрема: загадки, скоромовки, прислів'я, приказки, фразеологізми тощо.

На початкових етапах діти усвідомлюють слова тільки в прямому значенні, але поступово відбувається розуміння смислових відтінків слів, ознайомлення з багатозначним змістом, початок розуміти суть мовлення в художніх образах, суть загадок, прислів'їв, приказок, фразеологізмів у переносному значенні.

Ознаками мовлення молодших школярів є неповторність, природність, індивідуальність, тому формування образного мовлення потребує раннього початку у поєднанні з розвитком образного мислення.

Розвиток образного мовлення з використанням загадок, приказок, легенд тощо, метою яких є уточнення уявлень молодших школярів про різноманітні жанри та образність мовлення, поглиблення художнього сприйняття літературного твору, має відбуватися у поєднанні з розвитком таких якостей зв'язних висловлювань як оформлення образу мовлення відповідно до жанру, звертанням уваги на усвідомлення важливості застосування художніх виразних засобів у змісті оповідань, віршів, казок тощо.

Використання, серед мовних засобів виразності, фразеологізмів посідає значне місце на уроках і в позаурочний час, вони роблять мовлення особливо образним, яскравим, легким, влучним і чітким (К.Пономарьова, 2009).

Розвиток образного мовлення учнів у навчальній діяльності є актуальним, багатоаспектним і містить напрямки роботи над словами, словосполученнями та реченнями.

Метою роботи зі словом є розширити лексичний запас школярів, навчити розуміти значення слів, вміти використовувати слова чітко та впевнено. Різноманітні творчі вправи допомагають досягнути поставленої мети.

При роботі зі словосполученнями досить успішною є використання роботи в парах. Враховуючи тип уроку, тему та мету педагог може запропонувати творчі завдання за поданим зразком з відповідним мовним матеріалом.

Підготовча робота з учнями до написання різних творів базується на роботі над реченнями. Навчальні вправи на побудову речень розвивають уміння створювати речення, вимовляти їх виразно, змінювати наголоси, уточнювати зміст речення, сприймати свідомо тексти, конкретні висловлювання, відповідно до задуму вживати певні слова.

Зазначені засоби сприяють формуванню комунікативних умінь і навичок школярів і розвивають їх комунікативну активність на уроках. Застосування сучасних технологій в навчанні є актуальним при розв'язанні усіх складових проблеми формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи.

Серед інноваційних методів відзначимо використання методу проектів. Залучення школярів до роботи над навчальними проектами допоможе ґрунтовно опрацювати інформацію до певного проекту, логічно її висвітлити в класі, зацікавити яскравим оформленням матеріалу, прийняти участь у підсумковій роботі над проектом. У роботі над проектами доцільно залучати та співпрацювати з батьками, оскільки спільна діяльність здійснює значний позитивний вплив (О.Пометун, 2004).

Важливим є формування комунікативних умінь і навичок учнів в сучасних умовах інтеграції змісту уроків. Діяльність педагога спрямовується на розвиток мовної особистості, яка комунікативно оперує відповідними вміннями та навичками, постійно використовує мовні засоби, виявляє уважне ставлення до культури спілкування та поведінки. Вказаний аспект забезпечується виокремленням міжпредметних зв'язків в освітньому процесі, змісту уроків на основі інтеграції в об'єднанні навчального матеріалу з різних предметів в певній темі.

Процес активізації мовленнєвої діяльності, яка поєднує різноманітні види творчості образотворчу, музичну, літературну, театральну, вивчення дійсності є метою інтеграції змісту уроків. Дидактичні завдання інтеграції та структура уроків допомагають добирати види діяльності для цілісності їх сприйняття, поєднання понятійної та емоційної складових на певних етапах

пізнавальної діяльності та формування комунікативної компетентності учнів початкової школи.

Таким чином, формуючи комунікативні вміння та навички можна сприяти молодшим школярам у досягненні творчого розвитку. Потрібно учнів заохочувати в цінуванні мови і мовлення, відчутті краси мовного змісту, збагаченні власного словникового запасу, формуванні культури мовлення, розвитку зв'язного мовлення, виникення бажання та вміння передавати думки та враження за допомогою мовних засобів.

Як наслідок, пробуджується уява та фантазія, прагнення до творчості. Учні, які відчувають впевненість досягають зацікавленості під час спілкування з однокалсниками, дорослими, дійсністю. Оскільки розвинуті комунікативні вміння та навички є основним засобом в спілкуванні, а їх наявність сприяє розумінню під час взаємодії.

Висновки до другого розділу

Нами проведено констатувальне дослідження стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи в освітньому процесі.

Відзначимо, що формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів є прямо залежним від індивідуальних особливостей, навколишніх чинників, рівня володіння комунікативними знаннями та вміннями самого вчителя як прикладу для учнів, проявів творчої майстерності та традиційних підходів, системності під час пошуку нових методів і засобів.

Результати експерименту дозволяють наголосити, що переважає середній рівень сформованості комунікативних умінь і навичок учнів в освітньому процесі початкової школи, що в свою чергу потребує змін та підвищеної уваги вчителя.

Сформованість комунікативних умінь і навичок молодших школярів впливає на подальшу активність у взаєминах. Сформовані комунікативні вміння та навички є залежними від системи та технології навчання в початковій школі, що базується на поетапному особистісному розвитку в наступних класах.

Ми здійснили теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи. Так, саме поняття педагогічних умов розуміємо в сукупності особливостей організації освітнього процесу, які можуть забезпечити певний рівень досягнень комунікативної активності школярів, і сприятимуть підвищенню ефективності цього процесу.

Здійснивши аналіз наукових джерел, методичного забезпечення навчальних предметів, дослідивши сучасний стан організації та проведення навчальної діяльності, маємо можливість обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи.

Відповідно, відзначимо такі педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі:

- забезпечення діалогічного мовлення під час спілкування та взаємодії;
- проведення занять з мовного та комунікативного спрямування;
- залучення до проектної комунікативної діяльності у процесі навчання;
- створення сприятливого емоційного комфорту, захоплення освітнім процесом з використанням змісту художніх творів.

Також нами визначено значущість різноманітних методів, прийомів і засобів навчання, яка мають вплив на формування комунікативних умінь і навичок учнів. Активізувати комунікативну діяльність школярів можна завдяки гармонійному поєднанню традиційних відомих методів і засобів навчання у поєднанні з інноваційними методами та засобами.

Серед методів і прийомів навчання в досліджуваній проблемі відзначимо мікрофон, складання асоціативного куща, обери позицію, самооцінку,

мозковий штурм, дискусія тощо. Своєю значущістю мають використання на уроках роботи в парах і групові форми діяльності.

Важливість методів і засобів бузсумнівна, оскільки учні в пізнавальній навчальній роботі повинні вміти здійснювати репродуктивну просту та творчу складну діяльність. Перевага завжди на боці творчих видів діяльності, які є важливими, бо кожен учень постійно досліджує довкілля, що включає процес безперервної творчості, постійного розв'язування нестандартних цікавих завдань.

ВИСНОВКИ

Результати здійсненого дослідження з обраної теми дозволяють зробити такі висновки:

1. Актуальність проблеми нашого дослідження сьогодні є беззаперечною, оскільки поняття комунікативних умінь і навичок особистості відіграють важливу роль у процесі становлення та розвитку психічних процесів, мають вплив на успішність навчальної та комунікативної діяльності. Комунікативні вміння і навички особистісні є самостійними за суттю та змістом.

Наявність потреби в розумінні цього поняття, чітке визначення комунікативних умінь і навичок обумовлюється більш ґрунтовнішим вивченням особистості в її цілісній індивідуальності як суб'єкта життєдіяльності та спілкування, визначенням сучасного стану в теорії наук проблеми спілкування, враховуючи теоретико-методологічний та емпіричний рівні.

2. Початок освітнього процесу закладе передумови формування та розвитку значущих суспільних якостей учнів, які допоможуть їм в успішній соціальній адаптації в початковій школі. Формування в навчальній діяльності комунікативних умінь і навичок школярів вирішує певні соціальні проблеми, що сьогодні має дійсно актуальне значення серед завдань в педагогічній діяльності вчителя.

Під комунікативними вміннями та навичками молодших школярів як засобу їх адаптації в соціумі трактуємо:

– сукупність психологічних індивідуальних якостей учнів початкової школи соціального спрямування: доброзичливості, чутливості, комунікабельності, привітності;

– належний рівень знань, умінь і навичок комунікативної діяльності в соціумі, який характеризується знаннями правил і норм культури

спілкування з іншими, навичками культурної поведінки, вміннями спілкуватися в різних комунікативних ситуаціях тощо;

- потреба та зацікавленість взаємодіяти в певній комунікативній діяльності;

- вміння здійснювати аналіз, чітко оцінювати комунікативні дії та слідкувати за власним емоційним станом в різних ситуаціях спілкування.

Можливості школярів спілкуватися та чітко висловлюватися засобами мовлення, розвиток комунікативної культури забезпечуються системою особистісних якостей і комунікативних умінь і навичок, формування яких розпочинається у молодшому шкільному віці під час комунікативної взаємодії в освітньому процесі. Розв'язуючи навчальні завдання учні мають оволодіти також загальними та спеціальними вміннями пізнавальної діяльності та міжособистісного спілкування.

Комунікативні та мовленнєві можливості учнів реалізуються в навчальній діяльності, коли опановуються самостійні вміння, які формуються на основі отриманих граматичних, мовленнєвих, стилістичних знань, умінь і навичок.

Оволодіння вміннями спілкуватися, логічно та доступно висловлювати власні думки базується на конкретних знаннях, уміннях і навичках з опорою на засвоєння граматичних правил, здатності слухати, усвідомлювати та розуміти почуту інформацію, отримати навички слухання, розуміння певного значення слів і понять. Процес мовлення за структурою є чіткою системою мовленнєвих і комунікативних дій, які перетворюються в навчальній діяльності в комунікативні вміння та навички.

3. У дослідженні стану сформованості комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи виявлено, що формування відповідних умінь і навичок під час взаємодії базується на індивідуальних особливостях, навколишніх факторах, високого рівня володіння вчителем комунікативними знаннями та вміннями, прояві педагогічної майстерності, творчості та

використанні традиційних підходів, системності під час пошуку нових методів і засобів.

Результати констатувального дослідження дозволяють виокремити перевагу середнього рівня сформованості комунікативних умінь і навичок учнів в освітньому процесі початкової школи, що в свою чергу потребує змін та підвищеної уваги вчителя.

4. Поняття педагогічних умов тлумачимо як сукупність особливостей організації освітнього процесу, які можуть забезпечити певний рівень досягнень комунікативної активності школярів, і сприятимуть підвищенню ефективності цього процесу

Педагогічні умови формування комунікативних умінь і навичок молодших школярів в освітньому процесі такі:

- забезпечення діалогічного мовлення під час спілкування та взаємодії;
- проведення занять з мовного та комунікативного спрямування;
- залучення до проектної комунікативної діяльності у процесі навчання;
- створення сприятливого емоційного комфорту, захоплення освітнім процесом з використанням змісту художніх творів.

Розвиток мовлення молодших школярів в аспекті формування комунікативних умінь і навичок в освітньому процесі є одним з найважливіших факторів навчання.

Потрібним є навчання дітей виконувати з використанням мовних засобів конкретних комунікативних завдань в різних мовленнєвих ситуаціях під час спілкування, що сприяє у формуванні комунікативної компетентності.

Розвиток комунікативної компетентності є одним з головних завдань у процесі навчання та оволодінні мовленням. Комплексним показником високого рівня підготовки учнів початкової школи та їхньої готовності до подальших років навчання є вміння: грамотно, логічно, чітко висловлювати власні думки, уважно вислухати співрозмовника, використовувати різноманітні вербальні та невербальні засоби спілкування тощо.

Важливими в нашому дослідженні були визначені методи та засоби формування комунікативних умінь і навичок учнів початкової школи в освітньому процесі. Їх використання забезпечує формування комунікативних умінь і навичок, розвиток активності школярів, спрямовується на реалізацію індивідуальних задатків, творчих здібностей та організацію діалогічної взаємодії між учасниками комунікативних ситуацій. Звичайно будуть удосконалюватися комунікативні вміння, формуватися навчальні вміння, розвиватися пізнавальні інтереси, запити та бажання діяти, що є справді актуальним для початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович, С.Д. (2013). Мовленнєва комунікація: підручник. К.: Вид. дім Д.Бураго, 460.
2. Ананьев, Б.Г. (2008). Личность, субъект деятельности, индивидуальность. М.: Директ-Медиа, 213.
3. Бабич, Н.Д. (2000). Лінгво-психологічні основи навчання і вивчення мови. Чернівці: Рута, 174.
4. Бабич Н. Д. (1990). Основи культури мовлення: підручник. Львів: Світ, 232.
5. Бадер, В.І., Васирина, С.В. (1999). Редагування як засіб розвитку мовлення. *Початкова школа*, 8, 24-27.
6. Бахтин, М.М. (2001). Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 424.
7. Бернс, Р. (2002). Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс, 414.
8. Бех, І. Д. (2003). Виховання особистості. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь, 280.
9. Бех, І. Д. (1998). Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник. К.: ІЗМН, 204.
10. Бехтерев, В. М. (2000). Проблемы развития и воспитания человека. М., 416.
11. Богдан, С. К. (1989). Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К.: Рідна мова, 476.
12. Бодалев, А. А. (2001). Психология общения. М.: Институт практической психологии, 256.
13. Буева, Л.П. (1988). Социальная среда и сознание личности. М., 412.
14. Варзацька, Л.О., Шевченко, Л.М. (2001). Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Кам'янець-Подільський, 204.

15. Варзацька, Л. О. (2003). Активізація мовленнєвої діяльності учнів. *Початкова школа, 2*, 28–31.
16. Вашуленко, М.С. (2011). Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посібник. К.: Літера ЛТД, 364.
17. Выготский, Л.С. (2000). Мышление и речь. М.: Лабиринт, 352.
18. Вовчук, І.С. (2012). Мовленнєвий етикет та культура спілкування молодших школярів. Х.: Вид. група «Основа», 447.
19. Волкова, Н.П. (2006). Професійно-педагогічна комунікація. К.: Академія, 256.
20. Гавриш, Н.В. (2006). Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: навч.-метод. посіб. К., 119.
21. Голованова, Н.Ф. (2004) Соціалізація і виховання дитини: навч. посібник. СПб.: Мова, 272.
22. Гончар, Т.І. (2001). Комунікативна компетентність: суть, структура, розвиток. *Вісник КНУКіМ. Педагогіка, 5*, 9-17.
23. Гончар, Т.І. (2003). Комунікативна культура в контексті психологічних теорій особистості. *Вісник книжкової палати, 5*, 42-44.
24. Гончаренко, С.У. (1997). Український педагогічний словник. К.: Либідь, 376.
25. Грехнев, В.С. (1990). Культура педагогического общения: кн. для учителя. М.: Просвещение, 144.
26. Давыдов, В. В. (2004). Проблемы развивающего обучения. М.: Педагогика, 240.
27. Даниленко, О. И. (1989). Культура общения и её воспитание. Учеб. пособие. Л.: ЛГИК, 102.
28. Добрович, А. Б. (1996). Общение: наука и искусство. М.: Яуза, 254.
29. Эльконин, Д.Б. (1999). Психология обучения младшего школьника. М., 198.
30. Єпішин, Л.В. (2008). Педагогічні аспекти розвитку комунікативних властивостей особистості. *Початкова школа, 11*, 14-16.

31. Заброцький, М.М. (2005). Комунікативна компетентність учителя як вияв його педагогічної позиції. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України*. К.: Главник, Вип. 26. Т.2. 85–89.
32. Зязюн, І.А. (2000). Педагогіка добра: ідеали та реалії. К., 325.
33. Калашнікова, Л.М., Слесик, К.М. (2001). Удосконалення навичок спілкування молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*, 19, 134–138.
34. Карпенчук, С.Г. (1997). Теорія і методика виховання: навч. посібник. К.: Вища школа, 304.
35. Киричук, О. В. (2006). Основи психології: підручник. К.: Либідь, 632.
36. Клименко, В.В. (2001). Механізм творчості: чи можна його розвивати: Науково-популярне видання. К.: Шкільний світ, 96.
37. Кондратюк О., Кравчина О. (2006). Години спілкування в початковій школі. К.: Шкільний світ, 120.
38. Корніяка, О.М. (2005). Визначення змістової структури комунікативної культури особистості. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Матеріали методологічного семінару. К., 368–374.
39. Корніяка, О.М. (2001). Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Психологія: Збірник наукових праць*. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Вип. 12. 316–322.
40. Корніяка, О.М. (2000). Мовленнєвий розвиток школярів з різною сформованістю комунікативної культури. *Педагогіка і психологія*, 4, 14–21.
41. Корніяка, О.М. (2006). Психологія комунікативної культури школяра: Монографія. К.: Міленіум, 336.

42. Корніяк, О.М. (2004). Розвиток мовленнєвої здатності школярів у складі комунікативної культури. *Практична психологія та соціальна робота*, 6, 62-81.
43. Костюк, Г. С. (1989). Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості: навч. посібник. К.: Рад. школа, 379.
44. Кочерган, М. П. (2008). Загальне мовознавство: підручник. К.: Академія, 464.
45. Кудикіна, Н.В. (2003). Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка.
46. Леонтьев, А.Н. (1999). Потребности, мотивы и эмоции. М., 367.
47. Лисина, М. И. (1999). Проблемы онтогенеза общения. М.: Наука, 640.
48. Макарова, М.М. (2008). Комунікативна гра в молодших класах. *Початкова школа*, 7, 12-14.
49. Мальцева, Т. (2012). Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. *Початкова школа*, 3, 40-41.
50. Мацько, Л.І. (2003). Риторика: навч. посіб. К.: Вища школа, 311.
51. Михасюк, Т.В. (2011). Комунікативний підхід до організації позакласної мовленнєвої діяльності молодших школярів засобами народознавства. *Класний керівник*, 6, 6-11.
52. Мудрик, А.В. (2001). Общение в процессе воспитания: Учебное пособие. М: Педагогическое общество, 320.
53. Мухина, В. С. (1999). Психологические особенности детей преддошкольного и дошкольного возраста. М.: Искусство, 395.
54. Науменко, В.О., Захарійчук, М. Д. (2002). Формування в дітей уміння говорити майстерно. *Початкова школа*, 10, 13–16.
55. Ночевник, М.Н. (1988). Человеческое общение. М.: Политиздат, 127.

56. Окуневи́ч, Т. (2016). Формування комунікативної компетентності учнів засобами рідної мови. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2, 123–127.
57. Омельчук, С. (2006). Формування мовленнєво-комунікативних умінь у процесі вивчення синтаксису. *Дивослово*, 9, 2-5.
58. Омеляненко, В. Л., Кузьмінський, А. І. (2008). Теорія і методика виховання: навч. посіб. К.: Знання, 415.
59. Пономарьова, К. (2009). Формування мовленнєвої компетентності на уроках української мови. *Початкова освіта*, 4, 3–5.
60. Пометун, О. І. (2004). Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Наук.-метод. посібник. К.: Видавництво А.С.К., 192.
61. Рахімов, О.З. (2001). Роль морального виховання у формуванні особистості. *Класний керівник*, 6, 12-15.
62. Риданова, І.І. (1998). Основи педагогіки общенія: методический материал. Минск: Беларуская навука, 319.
63. Савченко, О. Я. (1997). Сучасний урок у початкових класах. К.: Магістр, 255.
64. Савченко, О.Я. (2002). Дидактика початкової школи. К.: Абрис, 368.
65. Селевко, Г.К. (2005). Энциклопедия образовательных технологий. М.: Народное образование, 556.
66. Скрипченко, О. В. (2001). Психічний розвиток учнів. К., 102.
67. Слесик, К.М. (2002). Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. Київ-Запоріжжя. Вип. 23. 117-120.
68. Слесик, К.М. (2001). Розвиток комунікативних умінь і навичок молодших школярів у позакласній роботі. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. Вип. 32. Ч. II. 174-178.

69. Стахів, М. О. (2008). Український комунікативний етикет: Навчально-методичний посібник. К.: Знання, 245.
70. Степанов, О. М. (2006). Психологічна енциклопедія. К.: Академвидав, 424.
71. Сухомлинський, В. О. (1987). Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори: в 5 т. Т. 1. К. : Рад. шк., 209.
72. Сухомлинський, В. О. (1989). Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5 т. Т. 3. К., 278.
73. Тернопільська, В.І. (2009). Шляхи виховання соціально-комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа, 10*, 9-12.
74. Тернопільська, В.І. (2008). Особливості виявлення соціально-комунікативної культури молодшими школярами. Наукові записки: зб. наук. статей НПУ ім. М. Драгоманова. К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 196-204.
75. Фіцула, М.М. (2006). Педагогіка: навч. посіник. К.: Академвидав, 560.
76. Хміль, Ф.І. (2004). Ділове спілкування. К.: Академвидав, 280.
77. Чмут, Т.К., Чайка, Г.Л. (2003). Етика ділового спілкування: Навч. посіб. К.: Вікар, 223.
78. Шибутані, Т.В. (2009). Социальная психология. М., 456.
79. Щербан, Т. Д. (2004). Психологія навчального спілкування: навч. посібник. К.: Міленіум, 364.
80. Ягупов, В.В. (2002). Педагогіка: навч. посібник. К.: Либідь, 560.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова

Мета: проаналізувати рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування.

Обладнання: бланк для опитування, олівець.

Інструкція: Якщо ви згодні з твердженнями, наведеними нижче, поставте знак «+» навпроти відповідного номера судження. Якщо ж не згодні, відповідно поставте знак «-»:

Зміст опитувальника

1. Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюся про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів.
9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконую важку роботу, присутність людей мене дратує.
11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.

13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.
16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.
19. Я вважаю, що головна радість у житті – спілкування.
20. Мені шкода бездомних котів і собак.
21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але зате близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.
24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.
25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.
26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.
27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.
28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.
29. Люди часто невдячні мені.
30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася вкупі.
33. Якби я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Обробка результатів: підрахуйте кількість відповідей «—» на запитання: 3,4,6,9,10,15,16,25,27,29 і відповідей «+» на всі інші запитання.

Інтерпретація: менше 26 балів – низька; 27-28 балів – середня; 29 і більше балів – висока.

Методика діагностики комунікативного контролю М. Шнайдера

Мета: визначення рівня комунікативного контролю особистості школяра.

Інструкція: Уважно прочитайте 10 висловлювань, які відображають реакції на деякі ситуації спілкування. Кожне з них оцініть як правильне (П) або неправильне (Н) стосовно себе, поставивши поряд із кожним пунктом відповідну букву

Опитувальник:

1. Мені здається важким наслідувати інших людей.
2. Я міг би покривлятися, щоб звернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях у спілкуванні з іншими людьми я часто поводжуся по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому щиро впевнений.
8. Щоб досягти успіхів у справах та у відносинах з людьми, я часто буваю таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не терплю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Обробка результатів. По одному балу нараховується за відповідь «Н» на питання 1, 5, 7 і за відповідь «П» на всі інші запитання. Підраховується сума балів, яка співвідноситься із шкалою.

Інтерпретація.

0-3 балів – низький комунікативний контроль; висока імпульсивність у спілкуванні, відкритість, розкутість, поведінка може мало змінюватися в залежності від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься із поведінкою інших людей.

4-6 балів – середній комунікативний контроль; у спілкуванні щирий, широко ставиться до інших, але стриманий в емоційних проявах, співвідносить свої реакції з поведінкою оточуючих людей.

7-10 балів – високий комунікативний контроль; постійно слідкує за собою, управляє проявом своїх емоцій.

Методика діагностики емоційного стану під час спілкування В.Бойка

Мета: визначити наявні емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні учнів.

Обладнання: бланк опитувальника, папір і ручка.

Інструкція: читайте наведені нижче судження та відповідайте «так» або «ні».

Зміст опитувальника:

1. Зазвичай у кінці дня на моєму обличчі помітна втома.
2. Буває, що при першому знайомстві емоції заважають мені справити сприятливіший вплив на партнерів (розгублююся, бентежуся, замикаюся в собі або, навпаки, багато говорю, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто бракує емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим надмірно строгим.

5. Я в принципі проти того, щоб демонструвати чемність, якщо цього не хочеться.
6. Я зазвичай вмію приховувати від інших спалахи емоцій.
7. Часто у спілкуванні з іншими я продовжую думати про щось своє.
8. Буває, що я хочу висловити іншому емоційну підтримку (увагу, співчуття, співпереживання), однак він цього не відчуває, не сприймає.
9. Часто у моїх очах або у виразі мого обличчя помітна заклопотаність.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої неприємні переживання, як правило, написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то моя міміка стає надмірно красномовною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скутий.
14. Зазвичай я знаходжуся у стані нервової напруги.
15. Як правило, я відчуваю дискомфорт, коли приходится обмінюватися стисканням рук у діловій обстановці.
16. Іноді близькі люди підказують мені: розслаб м'язи обличчя, не криви губи, не зморщуй обличчя тощо.
17. Розмовляючи, я зайве жестикулюю.
18. В новій ситуації мені важко бути розкутим, природним.
19. Мабуть, моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоч на душі у мене спокійно.
20. Мені важко дивитися в очі при спілкуванні з малознайомою людиною.
21. Якщо я хочу, то завжди буду приховувати ворожість до поганої людини.
22. Мені чомусь часто буває весело без усякої причини.

23. Мені дуже просто зобразити за власним бажанням або за проханням інших різні вирази обличчя: сум, радість, переляк, розпач тощо.

24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.

25. Мені щось заважає виявляти теплоту, симпатію людині, навіть якщо ці почуття до неї відчуваю.

Обробка даних: Підведіть підсумки, нараховуючи один бал за кожний збіг відповіді з наведеним нижче ключем.

- Невміння керувати емоціями, дозувати їх (відповіді «так» на запитання 1, 11, 16 та «ні» на запитання 6, 21).
- Неадекватний прояв емоцій (відповіді «так» на запитання 7, 12, 17, 22 та «ні» на запитання 2).
- Негнучкість та невиразність емоцій (відповіді «так» на запитання 3, 8, 13, 18 та «ні» на запитання 23).
- Домінування негативних емоцій (відповіді «так» на запитання 4, 9, 14, 19, 24).
- Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі (відповіді «так» на запитання 5, 10, 15, 20, 25).

Інтерпретація даних. Підрахуйте загальну суму нарахованих балів. Вона може коливатися в межах від 0 до 25 балів. Чим більше балів, тим очевидніші емоційні бар'єри досліджуваного в повсякденному спілкуванні.

Однак, якщо досліджуваний набрав дуже мало балів (0-5), то це свідчить або про його нещирість у відповідях, або про те, що він надто погано себе знає.

- 6-8 балів – у досліджуваного є деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні;
- 9-12 балів свідчать про те, що «щоденні» емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми;
- 13 і більше балів говорять про те, що емоції шкодять встановленню контактів з оточуючими, можливо досліджуваному притаманні якісь дезорганізуючі реакції чи стани.

Додаток Б

Опитувальник-тест для педагогів

«Оцінювання комунікативних умінь молодших школярів»

- постійно перериває мене під час бесіди;
- ніколи не дивиться в обличчя під час розмови, і не зрозуміло, чи слухає він мене ;
- постійно метушиться, іграшки займають його більше, ніж мої слова, при цьому неуважний ;
- перепитує мене, роблячи вигляд, що не розчув ;
- не дослухавши до кінця, перебиває мене лише потім, щоб погодитися ;
- завжди дивиться на мене дуже уважно, не кліпаючи ;
- вислухавши мене, задає питання, що цікавлять його питання ;
- коли я пропоную що-небудь нове, він завжди заперечує ;
- якщо тема бесіди не цікава, скаже, що йому це не цікаво ;
- вступає в діалог, при цьому може сам запропонувати тему для бесіди.

Інтерпретація результатів тесту:

Підрахуйте відсоток ситуацій, що викликають у Вас роздратування при спілкуванні з учнем за формулою $K = C \div 10 \cdot 100$, де C – кількість ситуацій, що викликають у Вас роздратування; 10 – загальна кількість ситуацій.

Низький рівень комунікативних умінь – оцінка 1 бал: 60-100% – комунікативні вміння розвинені слабо, необхідно навчити учня слухати, бути уважним під час діалогу.

Середній рівень комунікативних умінь – оцінка 3 бали: 30-60% – у комунікативних уміннях притаманні деякі недоліки, не уважний, іноді перебиває.

Високий рівень комунікативних умінь – оцінка 5 балів: 0-30% – комунікативні вміння розвинені, але іноді не зовсім уважний, вміє слухати, підтримувати бесіду.

**Анкета для вчителів початкових класів «Дослідження рівня
комунікабельності» В. Ряховського**

Для визначення Вашого рівня комунікативності слід відповісти на запропоновані нижче запитання. Варіанти відповідей: «так», «ні», «іноді».

1. Вас чекає ординарна чи ділова зустріч. Чи вибиває Вас з колії її очікування?
2. Чи не відкладаєте Ви візиту до лікаря до останнього моменту?
3. Чи викликає у Вас ніяковість і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на будь-якій нараді, зборах чи іншому подібному заході?
4. Вам пропонують поїхати у відрядження туди, де Ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?
5. Чи любляете Ви ділитися своїми переживаннями з кимось?
6. Чи дратує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звертається до Вас із проханням (показати дорогу, назвати час, відповісти на якесь запитання)?
7. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, що людям різних поколінь важко розуміти один одного?
8. Чи соромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути невелику суму грошей, яку позичив кілька місяців тому?
9. У ресторані чи в їдальні Вам подали недоброякісну страву. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?
10. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з нею в бесіду і відчуєте себе обтяженим(ою), якщо першою заговорить вона. Чи так це?
11. Чи жахається Ви будь-якої великої черги, хоч би де вона була (у магазині, бібліотечі, касі театру)? Віддасте перевагу відмові від свого наміру, чи станете у хвіст і будете знемагати в очікуванні?
12. Чи боїтеся Ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктної ситуації?

13. У Вас є власні індивідуальні критерії оцінки творів художньої літератури, мистецтва, культури, і ні з чийми думками Ви не рахуетесь. Чи так це?

14. Почувши будь-де в кулуарах висловлювання явно помилкової точки зору з відомого Вам питання, чи віддасте Ви перевагу мовчанню і не вступите в суперечку?

15. Чи викликає у Вас неприємне почуття будь-яке прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?

16. Вам краще викласти свою точку зору (міркування, оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Обробка результатів. Підрахуйте суму набраних Вами балів. За кожне «так» – 2 бали, «ні» – 1 бал, «іноді» – 0. За класифікатором визначте, до якої категорії комунікабельних людей Ви належите.

30–32 бали – Ви явно не комунікабельні, і це Ваша біда, так як страждаєте від цього більше всього Ви самі. Але й близьким людям з Вами нелегко! На Вас не можна покластися у справі, яка потребує колективних зусиль. Прагніть бути більш комунікабельним, контролюйте себе.

19–29 бали – Ви певною мірою комунікабельні й у незнайомих обставинах відчуваєте себе цілком упевнено.

14–18 бали – нормальна комунікабельність.

3–13 бали – комунікабельність Ваша дуже висока; скрізь відчуваєте себе чудово; беретеся за будь-яку справу, хоча не завжди її можете довести до кінця.

Зробіть висновок стосовно питань: який рівень комунікабельності слід мати педагогу? Чи слід щось змінювати в собі?

Додаток В

Виховні заняття з формування комунікативних умінь і навичок учнів початкових класів

Тема. Вчимося спілкуватися!

Мета. Вчити учнів основ культури спілкування та поведінки, необхідних для оволодіння міжособистісними взаєминами; вчити розігрувати діалоги, користуватися правилами вирішення конфліктів; розвивати усне зв'язне мовлення, пам'ять; виховувати ввічливість, етичні почуття.

Обладнання: дерево Мудрості, таблиці «Комплімент», «Бесіда. Дискусія. Суперечка», індивідуальні картки.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.
2. Мотивація навчальної діяльності.

– Сьогодні ми поговоримо про культуру спілкування. Це буде незвичайне заняття про звичайні речі. Я запрошую вас у світ казки. Разом з італійським письменником Джанні Родарі ми помандруємо до незвичайних країн. (Вчитель по черзі відкриває на дошці малюнки солом'яного, воскового та скляного чоловічків).

– Відгадайте, як називається країна, в якій живуть такі чоловічки?

– Так, це країна Солом'яних чоловічків. Тут живуть солом'яні люди, які спалахують від гарячого слова чи палкого погляду.

– А які люди живуть в цій країні?

– Як ця країна називається?

– Так, це країна Воскових людей. Вони були м'які та податливі, з усім завжди погоджувалися.

– Як називається країна, в якій живуть скляні чоловічки?

– Так, країна Скляних людей. Чоловічки були такими крихкими, що могли розбитися від будь-якого необережного слова.

– Чому ж траплялися з ними такі негаразди? (Вони зовсім не вміли спілкуватися, не знали ввічливих слів, не вміли стримувати свої емоції).

– Так буває і серед нас, звичайних людей. Один стриманий, другий любить сваритися, не може знайти собі друзів. Серед багатьох наук, без яких не можуть обійтися люди, є наука спілкування.

3. Розкриття теми заняття (ігровий сюжет).

– До нас на заняття прийшов маленький Чарівник. Послухаймо його.

– Доброго дня, шановні друзі. Я – маленький Чарівник, давно мандрую світом і впевнений, що дістався до місця, де мене чекають і допоможуть. Я приніс чарівний вузлик, який ніхто і ніде не зміг розв'язати. У вузлику загадки. Хто відгадає їх, той розкриє таємницю дерева Мудрості з країни «Ввічливості».

(Вчитель прикріплює на дошку дерево, на якому половина гілок зеленого кольору, половина – чорного. На гілках прикріплені листочки з підписами на зворотній стороні).

Учні роздивляються дерево.

– Яке цікаве дерево. Чомусь зліва воно має чорні гілочки, а справа – зелені і на кожній гілочці секрет. Цікаво, чому воно мудре?

Чарівник дістає з вузлика аркуш із загадками.

– Відгадаємо *першу загадку*.

Вона буває на обличчі кожного, коли ми радіємо.

Вона приносить щастя в дім, породжує людську дружбу.

Її не можна купити. Вона нічого не коштує, а дає нам багато.
(Усмішка).

– Так, діти, це усмішка. Давайте подивимось на Мудре дерево, можливо, на ньому знайдемо це слово. (Діти знаходять листок на зелених гілках зі словом *усмішка*).

– Які люди вам більше подобаються: усміхнені чи похмурі, привітні чи байдужі?

– А які ви? (Привітні, усміхнені, виховані).

– Посміхайтесь під час спілкування. Нехай тепло вашої усмішки зігріває серця людей, що поруч з вами.

Друга загадка. Зайчик зустрічі чекав, лагідні слова шукав. І шепоче без упину: – Ви прекрасні, як морквина.

– Що сказав Зайчик? (Комплімент). Комплімент – добре слово про людину.

Робота за таблицею «Комплімент». (На таблиці малюнки мухомора, жабки, сонечка, комашки, очерета, комарика).

– Давайте допоможемо дівчинці сказати комплімент її друзям.

– Пане Мухоморе, цей яскравий капелюх вас дуже прикрашає.

– Пані Жабко, ви сьогодні чарівно виглядаєте.

– Доброго дня, Сонечку, ми давно чекали на твої лагідні промінчики.

– Люба Комашко, в тебе така гарна сукня.

– Шановний Очерете! Ви такі стрункі!

– Друже – Комарику, в тебе такий тоненький голосочок.

Усна робота в парах за картками.

– Якого слова бракує в рамці? (Троянда тендітна, чарівна; бджола працьовита, золота; кошеня пухнасте, грайливе).

Вчитель. Ви знаєте, що таке комплімент, а тепер подивимось, чи є це слово на дереві Мудрості (діти відкривають слово *комплімент*).

Третя загадка.

– Послухайте уривок з байки Л.Глібова «Гава та Лисиця».

Літаючи по дворах, Гава шматок ковбаски добула.

Не встигла Гава носом ткнуть, аж і Лисичка тут стоїть

І жалібно квилить: – Тебе я ждала, ждала.

Аж плакала, як виглядала, щоб голосочок твій почути,

Хоч на хвилиночку про горенько забути.

Ти, може, серденько, того й не знаєш,

Як гарно, любо як співаєш – і соловейко так не втне,

Розваж хоч трішечки мене – Кра, кра – а ковбаса додолу ...

Запитання: Кого хвалила Лисичка? З ким порівнювала Гаву?

– Чи може Гава співати, як соловей?

– Що було в цьому уривку, комплімент чи лестощі? (Лестощі – це надмірна похвала, перебільшення рис, навіть не притаманних цій особі).

– Чи добре говорити лестощі людям? (Треба бути щирим).

– Пошукаємо це слово на дереві. Чи прикрасить воно наше дерево Мудрості? (Ні).

– Знімемо його.

Четверта загадка. Гостре, а не ніж, ріже, аж до серця доходить. (Образа).

– Коли з'являється образа? (Під час суперечки). Суперечку можна назвати конфліктом.

Вірш О.Сенатович «Ми розбили чашку з чаєм».

– Послухайте уважно цей діалог і скажіть, що допомогло дітям уникнути образи?

– Ти розбив! – Ні, ти розбила! Ти штовхнув! – А ти впустила!

– Ти – тюхтій! – А ти – незграба! Баобаб. – Ти – баобаба.

Вже школярка, наче хмарка, очі повні сліз. Обпекла? – А ти радій!

Та школярик посмутнів: – Я, ти вибач, не хотів.

– Я штовхнув... – А я впустила. Я розбив. – Це я розбила.

(Обіймаються).

Запитання: Між ким відбувається розмова?

– Як називається розмова між двома особами? (Діалог).

– Що допомогло дітям уникнути образи? (Діти не образились одне на одного, бо попросили пробачення, вони знають чарівні, ввічливі слова).

– А хто перший попросив пробачення? (Дуже важливо комусь зробити перший крок, погасити суперечку, налагодити добрі стосунки).

Діти відкривають слово *суперечка* і знімають його з дерева.

Робота за таблицею «Бесіда. Дискусія. Суперечка».

– Яким словом можна підписати перший малюнок? (Бесіда).

– Яким словом підпишемо другий малюнок? (Дискусія).

Діти відкривають слово *дискусія*.

– Останнє завдання з вузлика. Допоможуть нам його розв'язати два папуги – Кеша і Реша.

Сценка:

– Я б співати хотів... Я так люблю співати, – тихо сказав Кеша.

– Хе! – пирхнув Реша. – Та тебе, слабака, і муха не почує.

– Чи добрий діалог вийшов? Чому? (Реша насміхався над Кешею).

– Відкриймо слово *насмішка*. Чи прикрашає воно наше дерево? (Ні).

– Подивіться, яким радісним стало наше дерево Мудрості. Бо на ньому чемні слова, що допомагають нам спілкуватися, а зі злими, недобрими словами ніколи не будемо дружити. У вузлику не залишилось завдань, всі виконано. Ми зрозуміли, як важливо вміти спілкуватися.

4. Підсумок заняття. Гра «Хто Я?».

– А зараз пограємо в гру, відпочинемо. (Діти стають у коло, передають м'яч тому, кому симпатизують, а той повинен продовжити ланцюжок слів: Я – людина, я – ввічлива людина, ...).

Висновок: всі ми різні. Кожен з нас особливий, індивідуальний. Але всі ми люди і повинні прагнути у спілкуванні бути ввічливими, чемними, уважними до інших людей, вміти не лише вислухати один одного, а й відстоювати власну думку.

Я хочу зорі з неба позбирати, що, мов думки мої, мов почуття.

Та і до них не можу я дістати, бо я ж не птах, не місяць, я – це я.

Повинна цінувати все, що маю, хоч я не птах, хоч я і не літаю.

Та в мене перевага є своя, бо я людина, я – це я.

5. Рефлексія заняття.

– Які враження від заняття? Що нового дізналися? Для чого нам потрібні ці знання? Які почуття та емоції викликало заняття?

Тема. Розвиток комунікативних умінь, навичок і здібностей учнів.

Мета: створювати позитивний емоційний фон у класі і у кожної дитини; тренувати вміння розпізнавати і висловлювати основні емоції вербальними і невербальними засобами спілкування; розвивати комунікативні вміння, навички та здібності дітей; формувати вміння застосовувати набуті знання в конкретних життєвих ситуаціях; розвивати уяву, фантазію, мислення, творчі здібності й інтелект дітей, увагу і спостережливість, дрібну моторику; виховувати бажання довести розпочату справу до кінця.

Матеріали: фланелеграф, картинки на задану тему, аркуші паперу з індивідуальними завданнями, кольорові олівці.

Методичні прийоми: бесіда, ігрова ситуація, проблемні запитання.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Мотивація навчальної діяльності.

– Щоразу, коли ми зустрічаємося з друзями, рідними, просто знайомими, які слова ми говоримо?

– Так, це слова привітання! Пригадаймо, яке привітання ми вивчили минулого разу. Для цього станемо у коло.

Я всміхаюсь сонечку: Здрастуй, золоте! Я всміхаюсь квітоньці: Хай вона цвіте! Я всміхаюсь іграшкам, в нас весела гра. Друзям усміхаюся, зичу їм добра! *(Діти промовляють слова віршика, супроводжуючи їх відповідними рухами.)*

– Друзі, зверніть увагу, до нас сьогодні завітали гості. Отже, і гостям ми посміхаємось і зичимо добра. Мені здається, що у вас сьогодні хороший настрій?

3. Обговорення матеріалу теми.

– Чому хороший або чому поганий? Так, справді, не завжди у всіх буває гарний настрій. Подивіться, хто завітав до нас сьогодні в гості *(на*

фланелеграфі демонструється зображення котика Васька із сумним настроєм).

– Так, це наш добрий знайомий кіт Васько. Коли в нього буває гарний настрій, він полюбляє фотографуватися, і сьогодні приніс нам свої фотографії (*дітям роздаються фотографії із зображенням котика*).

– Спробуйте визначити, який настрій у Васька на кожній фотографії. Свою відповідь обґрунтуйте і спробуйте визначити можливі причини такого настрою у Васька.

(Діти роздивляються картинки, потім намагаються обґрунтувати свою думку, інші можуть додавати власні міркування протягом усієї бесіди.)

– А тепер погляньте, будь-ласка, на фланелеграф. Давайте визначимо, який настрій на цій Васьковій фотографії? Дійсно, він сумний.

– Які можуть бути причини цього?

– А що ми можемо зробити, щоб його настрій покращився?

(Поруч, на іншому фланелеграфі, прикритому хустиною, прикріплені зображення таких предметів: кістка, мишка, пташка, злий собака, миска з молоком, весела дівчинка, ялинка, сосиска)

– Як ви думаєте, які з цих предметів можуть змінити настрій котика на кращий?

Кожна дитина по черзі вибирає предмет, який, на її думку, може покращити котикові настрій, і прикріплює його біля зображення сумного Васька на першому фланелеграфі, при цьому обґрунтовуючи власний вибір.

Якщо ніхто з дітей не обирає ялинки: – Ви знаєте, а мені здається, що ця зеленесенька ялиночка також може підняти котику настрій. Ви згодні зі мною? А як?

– Так, мені також здається, що Васько із засмученого став би дуже веселим, якби потрапив до нас на свято Новорічної ялинки. У мене для вас є ще ялинки.

(Дітям роздають аркуші паперу із зображеними на них зеленими ялинками і нерозфарбованими контурами гірлянд з періодичною послідовністю геометричних фігур.)

– Подивіться, будь-ласка, на них і пригадайте нашу святкову ялинку. Яку з них ми можемо назвати веселою, а яку – сумною? Так, дійсно, на нашому Новорічному святі ялинки були веселіші.

– А чи можемо ми зробити ці ялинки веселими? Що для цього потрібно? Так, ми можемо прикрасити їх, а саме – розфарбувати гірлянди. Скажіть, це звичайні гірлянди?

Якщо діти не помічають, запитати: «Ви помітили, з чого вони утворені? Так, з геометричних фігур. Отже, берімося до роботи, але є одна умова. Усі трикутники ми будемо розфарбовувати жовтим кольором.

(При цьому зразок із жовтим трикутником прикріплюється згори до другого фланелеграфа).

Таким же чином вводяться інші геометричні фігури, а саме: квадрат, коло, прямокутник, ромб, овал. Завдання диференціюються відповідно до індивідуальних особливостей і рівня розвитку дітей.

Поки діти працюють, непомітно змінюється картинка із зображенням сумного Васька на першому фланелеграфі на таку ж картинку із зображенням котика веселого.

Після закінчення роботи увагу дітей звертають на перший фланелеграф:

– Діти, чи не помітили ви чогось дивного?

4. Підсумок заняття.

– Так, дійсно, нам вдалося змінити настрій Васька на кращий. Завдяки чому нам це вдалося?

– Подивіться, будь-ласка, малюнки ялинок одне в одного. Скажіть, а що ми можемо з ними зробити?

Тема. Як уникнути конфліктів під час спілкування?

Мета: допомогти учням з'ясувати причини конфліктів під час спілкування та способи їх уникнення; формувати навички культури спілкування та поведінки, сприяти налагодженню дружніх взаємин у колективі, підвести учнів до усвідомлення необхідності узгодження власних інтересів та інтересів оточення.

Обладнання: малюнки дітей; модель квітки з пелюстками-прислів'ями.

Хід заняття

1. Організація учнів до заняття.

2. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Слухання мирилок.

Дві подружки зажурились, дві подружки посварились.

Тобі яблучко, мені грушечка – не сварімося, моя душечко.

Битися – не билися, трохи посварилися,

Потім посміялися – друзями zostалися.

– Як називаються такі вірші? (*Мирилки*)

– Чому з'явилися мирилки?

– А чому люди сваряться?

– Сьогодні на уроці ми з'ясуємо причини конфліктів між людьми та спробуємо зрозуміти, як можна їх уникнути.

3. Вивчення нового матеріалу.

– Прочитайте ряд слів, знайдіть серед них «зайве» слово.

Мир, дружба, конфлікт, друзі.

Вправа «Мікрофон».

– Доберіть синоніми до слова «конфлікт». Спробуйте пояснити, що ж таке конфлікт.

Довідкове бюро.

– Послухайте, як пояснює значення цього слова тлумачний словник:

а) зіткнення протилежних інтересів, думок, поглядів; серйозні розбіжності, гострі суперечки між людьми;

б) ускладнення в міжнародних відносинах, що може призвести до збройної сутички.

Робота в групах.

– Як ви вважаєте, яку людину можна назвати конфліктною.

Розв'язування конфліктної ситуації.

Одного разу вулицею йшов дідусь, спираючись на велику палицю. Він був старенький, ішов повільно і дивився собі під ноги. Назустріч йому, піднявши голову до неба і щось там роздивляючись, біг хлопчик. Він не помітив дідуся і штовхнув його. Дідусь дуже розгнівався на хлопчика.

– Що сказав дідусеві хлопчик? А чи могло бути інакше?

– Хто був винен у цьому конфлікті?

Дідусь

Хлопчик

Чому?

Чому?

– Пригадайте твори з усної народної творчості, в яких висміюють конфлікти.

Робота в парах.

– Які риси характеру людини, на вашу думку, призводять до конфлікту?

Відповіді учнів.

– Як не дати розгорітися конфлікту? (*Виявити доброзичливість. Не підтримати конфлікт. Вживати слова ввічливості.*)

Подорож у минуле.

– Пригадайте, чи виникали у тебе конфлікти з однокласниками?

– Як ти поведився під час суперечки?

Відповіді учнів.

– Хто виграв суперечку? Чи могло бути по-іншому? За ким, на вашу думку, завжди перемога в суперечці? А зараз послухайте вірш «Чим завершується сварка?».

Хлопчик цей – велика злюка. Шарпнув він мене за руку,

Обізвав: Всезнайка, соня і бабусина тихоня,

Мала, чапля із поліна і зануда, як Мальвіна.

Я сказала: Ти на вроду, мов опудало з городу.

Він сказав і я сказала... Він замовк і я змовчала.

Ми мовчали і сопіли... Яблука уже допіли.

Хлопчик яблуко зірвав і мені подарував. (М.Людкевич)

– Чим закінчилася сварка? (Миром)

– Поясніть прислів'я: Мир будує, а війна руйнує. Хто людям добра бажає, той і собі його має.

Практична робота (у групах).

Складіть правила поведіння в колективі, які б допомогли вам уникати конфліктів з товаришами.

Діти пропонують свої правила. Шляхом відбору найвлучніших пропозицій колективно складаємо список правил. Наприклад.

– Будь стриманим.

– Не дай проявитися власним спалахам гніву.

– Контролюй свою поведінку та висловлювання.

– Будь доброзичливим.

– Допоможи товаришам уникнути конфлікту.

4. Підсумок заняття.

– Що означає слово «конфлікт»?

– Як уникнути конфліктної ситуації?

Додаток Г

Пам'ятка «Правила спілкування»

1. Уважно, зацікавлено і доброзичливо вислуховуй запитання співрозмовника.
2. Не перебивай співрозмовника ані словом, ані жестом, ані мімікою.
3. Перш ніж підтримати розмову, поміркуй над питанням, подумки сформулюй речення (відповідь чи питання), а потім говори чітко і виразно.
4. Дотримуйся норм мовленнєвого етикету, літературної мови, користуйся алгоритмами, що пропонує вчитель.

Пам'ятка «Формули мовленнєвого етикету»

1. Обов'язково вживати в діалозі ввічливі слова: будь ласка, шановний, дякую, вдячний, спасибі, прошу, будьте ласкаві, тощо.
2. Уживати українські слова-звертання (кличний відмінок) зі словами: пане, пані, добродію, шановний.
3. Дотримуватись норм літературної мови.
4. Тон голосу під час ведення діалогу повинен бути емоційним, доброзичливим.
5. Користуватися жестом, мімікою відповідно до змісту розмови.

Пам'ятка «Правила розмови по телефону»

1. Привітатися. Звернути увагу на форму звертання.
2. Відрекомендуватися. Назвати причину дзвінка.
3. Запитати те, про що необхідно дізнатись.
4. Подякувати за здобуту інформацію.
5. Попрощатись.